

Вісник

Верховного Суду України

Матеріали VII Міжнародного цивільного форуму «Принципи і тенденції застосування приватного права ЄС і пострадянських країн»

Матеріали Міжнародної конференції «Право на свободу та особисту недоторканність в Україні: перехід до верховенства права»

Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень, за I півріччя 2016 р.

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, прийнятих за результатами розгляду справ із підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за II півріччя 2016 р.

Віндикаційний позов: умови пред'явлення, задоволення та відмови у задоволенні

5(201)'2017

ВИХОДИТЬ ДВАНДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, заносяться як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Андрушко П.П. — кандидат юридичних наук, професор;

Беляневич О.А. — доктор юридичних наук, професор;

Бень А.Б. — начальник відділу забезпечення видавничої діяльності управління забезпечення взаємодії із засобами масової інформації та видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України, відповідальний секретар редакційної колегії;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Гриців М.І. — секретар Пленуму Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Гуменюк В.І. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Ємець А.А. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Кірсєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кубко Є.Б. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Р.А. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ;

Погорецький М.А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Прокопенко О.Б. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України.

- 2** *Матеріали VII Міжнародного цивілістичного форуму «Принципи і тенденції застосування приватного права ЄС і пострадянських країн»*
Materials of the 7th International Civil Law Forum on “The Principles and Tendencies of Application of the Private Law of the EU and Post-Soviet Countries”

3 Аргументація як ключовий критерій якості судового рішення

Доповідь Голови Верховного Суду України

Reasoning as a key criteria of the quality of court decision

Speech of the President of the Supreme Court of Ukraine

- 8** *Матеріали Міжнародної конференції «Право на свободу та особисту недоторканність в Україні: перехід до верховенства права»*

Materials of the International Conference on “The Right to Liberty and Security of Person in Ukraine: a Transition to the Rule of Law”

8 Виступи учасників міжнародної конференції

Speeches delivered by the International Conference participants

16 *Висновки Верховного Суду України* *Conclusions of the Supreme Court of Ukraine*

16 **Висновки Верховного Суду України, викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судових рішень, за I півріччя 2016 р.**

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in decisions adopted as a result of examining the applications for revision of court decisions in the first half of 2016

23 **Висновки Верховного Суду України, викладені в постановках, прийнятих за результатами розгляду справ із підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за II півріччя 2016 р.**

Conclusions of the Supreme Court of Ukraine, stated in resolutions adopted as a result of examining the cases on the grounds described in subparagraphs 1, 2, 4 of para. 1 of Article 355 of the CivPC of Ukraine in the second half of 2016

42 *Точка зору* *Opinion*

42 **Голубєва Н.Ю. Віндикаційний позов: умови пред'явлення, задоволення та відмови у задоволенні**

Holubieva N.Yu. Vindicative claim: provisions for bringing, satisfaction and dismissal

Шановні ветерани, співвітчизники!

Дозвольте висловити вам глибоку повагу та сердечно привітати з Днем Перемоги.

Це свято ввійшло в наші серця як символ героїзму й мужності народу, який відстояв мир, самовідданої любові до рідної землі, світлої пам'яті про мільйони загиблих і нескореної сили духу захисників Вітчизни.

Безсмертний подвиг воїнів-визволителів завжди буде взірцем відваги й патріотизму для нинішніх і прийдешніх поколінь.

Тож від усієї душі бажаю вам здоров'я, добра, оптимізму й непохитної віри в те, що завтрашній день буде світлішим і щасливішим.

Вічна слава героям!

З повагою

Голова
Верховного Суду України
Я.М. Романюк

Судді та працівники апарату
Верховного Суду України
долучилися до традиційної акції

„День вишиванки“

МАТЕРІАЛИ VII МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛІСТИЧНОГО ФОРУМУ «ПРИНЦИПИ І ТЕНДЕНЦІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРИВАТНОГО ПРАВА ЄС І ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН»

Міжнародний захід відбувся 11—12 травня 2017 р. у Верховному Суді України та у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Його організаторами виступили Верховний Суд України, Національна академія правових наук України (НАПрНУ), Київський національний університет імені Тараса Шевченка (КНУ) та Асоціація цивілістів України у співробітництві з Інститутом іноземного та міжнародного приватного права імені Макса Планка, Представництвом Центру досліджень польської правової доктрини факультету права та адміністрації Варшавського університету, Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва, Канадсько-українським проектом підтримки судової реформи, проектом Twinning «Посилення інституційної спроможності Верховного Суду України у сфері захисту прав людини на національному рівні» та Посольством Франції в Україні

Робота Першої сесії, присвяченої питанню судової реформи та імплементації західної традиції судового права у пострадянських країнах, розпочалася з доповіді Голови Верховного Суду України, к.ю.н. **Ярослава Романюка** (текст доповіді пропонуємо увазі читачів на с. 3—7).

З цього питання виступили також професор кафедри цивільного права КНУ, д.ю.н. **Наталія Кузнєцова**, директор Науково-дослідного інституту приватного права Каспійського університету, д.ю.н., професор **Майдан Сулейманов**, директор з правових та освітніх питань групи міжнародного співробітництва Національного суддівського інституту Канади **Дональд Чіссон**.

Під час другої сесії форуму обговорювалися питання імплементації базових приватноправових принципів ЄС в право пострадянських країн. З доповідями виступили директор Інституту іноземного та міжнародного приватного права імені Макса Планка, д.ю.н., професор **Юрген Базедов**, професор цього Інституту, д.ю.н. **Райнер Кульмс** і науковий співробітник закладу **Євгенія Курзінскі-Зінгер**, завідувач кафедри цивільного права КНУ, д.ю.н., професор **Роман Майданик**, заступник Міністра юстиції України з питань європейської інтеграції **Сергій Петухов**, професор Інституту цивільного права факультету права та адміністрації Варшавського університету, д.ю.н. **Конрад Осайда**, професор університету м. Вісмара (Німеччина), д.ю.н. **Ханс Іоахім Шрам**.

Про зближення методики підготовки юристів в ЄС та пострадянських країнах йшлося під час роботи третьої сесії форуму. Доповідали суддя Верховного суду Латвії, професор **Яутріте Брієде**, директор з правових та освітніх питань групи міжнародного співробітництва Національного суддівського інституту Канади **Дональд Чіссон**, проректор з наукової роботи вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України, д.ю.н., професор **Руслан Стефанчук**, професор кафедри цивільного права КНУ, д.ю.н. **Олеся Отрадна**, асистенти цієї кафедри, к.ю.н. **Михайло Хоменко** і к.ю.н. **Богдан Восводін**, доцент кафедри господарського права КНУ, д.ю.н. **Ірина Лукач**.

Про порівняльно-правовий аспект принципів застосування приватного права в ЄС та пострадянських країнах, що висвітлювався під час роботи четвертої сесії форуму, говорили професор юридичного факультету Страсбурзького університету, д.ю.н. **Теофіль Аслер**, декан факультету права Молдовського державного університету, д.ю.н., професор **Серджиу Беешу**, професор кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин КНУ, д.ю.н. **Анатолій Довгерт**, завідувач кафедри комерційного права факультету права та адміністрації Сілезького університету (м. Катовіце, Польща), д.ю.н., професор **Пьотр Пініор**, ад'юнкт цієї кафедри, к.ю.н. **Войцех Вижиковський** та асистенти зазначеної кафедри **Адам Сланія** і **Матеуш Жаба**, партнер ЮФ "Jeantet" **Бертран Бар'є**, професор

кафедри цивільного та комерційного права Університету ім. Миколаша Ромеріса (м. Вільнюс, Литва) **Павелас Равлушевічюс**, завідувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», д.ю.н. **Євген Харитонов**, завідувач кафедри інтелектуальної власності та корпоративного права цього Університету, д.ю.н. **Олена Харитонова**, заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрНУ, д.ю.н., професор **Микола Галантич**, професор кафедри правосуддя КНУ, д.ю.н. **Юрій Притика**, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, д.ю.н., професор **Ірина Венедіктова**, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрНУ, д.ю.н. **Юлія Атаманова**, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, д.ю.н. **Юрій Жорнокуй**, професор кафедри цивільного права Прикарпатського університету імені Василя Стефаника, д.ю.н. **Анатолій Коструба**, завідувач кафедри цивільного права і процесу Тернопільського національного економічного університету, д.ю.н. **Іван Калаур**.

У міжнародному форумі взяли участь судді, науковці, експерти, адвокати та юристи з більш ніж десяти країн світу (Німеччина, Франція, Польща, Канада, Латвія, Казахстан та ін.).

АРГУМЕНТАЦІЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ КРИТЕРІЙ ЯКОСТІ СУДОВОГО РІШЕННЯ

Ярослав Романюк,

Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук

Шановні учасники форуму, пані та панове!

Мені випала честь відкрити роботу Першої сесії нашого форуму, яка присвячена обговоренню питань судової реформи та імплементації західної традиції судового права у пострадянських країнах.

Безсумнівно, для України, яка також є пострадянською країною, процес взаємодії західної традиції права з національною правовою системою становить значний інтерес. Ефективність цієї взаємодії передусім слугує змінам у вітчизняних підходах до правотворчості, проте так само позитивно впливає на процес правозастосування, в тому числі й судового.

Сьогодні в нашій державі триває процес глибокої судової реформи, що покликана забезпечити формування та функціонування ефективної судової системи, здатної якісно і своєчасно виконувати своє головне призначення — здійснювати правосуддя та забезпечувати нашим співвітчизникам право на справедливий суд згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція). Тому і вибір

мною теми для доповіді — аргументація як ключовий критерій якості судового рішення — не випадковий.

Утвердження та забезпечення прав і свобод людини — це головний обов'язок нашої держави, закріплений на конституційному рівні. Так само Конституція України гарантує судовий захист прав і свобод людини і громадянина. Належне виконання державою такого обов'язку та дієва сила відповідної конституційної гарантії неможливі без функціонування цілісної, сильної та незалежної судової влади. Її зміст за глибиною завдань і функцій становить досить широкий спектр питань організаційно-правового характеру, що включає в себе питання побудови судової системи, її функціонування, повноважень судів, взаємовідносин органів судової влади з органами законодавчої та виконавчої влади та багато інших.

Усі ці питання однаково важливі. Проте не слід забувати, що судова влада виконує також соціальну функцію, що зумовлює особливу увагу до механізмів забезпечення якості та ефективності правосуддя.

Право людини на справедливий суд, гарантоване ст. 6 Конвенції, — це фундаментальне право; і без його гарантій не може йтися про правову державу. Таке право повинно бути не примарним, декларативним, а ефективним, тобто дієво застосовуватися на практиці.

Зазначене, з одного боку, зумовлює обов'язок держави забезпечити незалежність судів та організувати судову систему таким чином, щоб кожен громадянин міг реалізувати своє право на доступ до правосуддя без невиправданих перешкод. А з другого — покладає на суди обов'язок здійснювати правосуддя в такий спосіб і такій формі, що повсякчас демонструвало б суспільству незалежність і безсторонність суду під час розгляду будь-якого правового конфлікту незалежно від статусу його учасників.

Суд виконує надважливу суспільно-правову місію: здійснює правосуддя. А загалом цей процес має на меті досягнення головного результату — захисту прав, свобод, інтересів суб'єктів як приватного, так і публічного права в законний спосіб, тобто шляхом постановлення судом обґрунтованого рішення та його виконання.

Отже, з формальної точки зору судове рішення — це процесуальний документ, що виготовляється суддею за результатами вирішення конкретного правового конфлікту. Звісно, таке рішення безпосередньо впливає на правове становище сторін у цьому конфлікті та важливе саме для них. Проте варто пам'ятати, що судове рішення має значення не лише для сторін конкретної справи. Будь-яке рішення, що його постановляє суд хоч би й у певній, конкретній справі, насправді є виразником здійснення в державі правосуддя як такого. Тому будь-яке судове рішення може і, скажу більше, повинно демонструвати не тільки сторонам окремого конфлікту, але й загалом суспільству практичне втілення гарантій ст. 6 Конвенції.

Дещо перефразувавши відомий висновок Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), скажу так: правосуддя повинно бути якісно здійснене будь-яким судом у будь-якій справі. Це беззаперечний факт. Однак для виконання судовою владою суспільної місії цього недостатньо. Для суддів не менш важливо повсякчас демонструвати суспільству, що правосуддя справді здійснюється, тобто давати зацікавленим суб'єктам можливість упевнитися, що будь-який спір розглядається незалежним судом, безсторонньо, справедливо, з належною старанністю, увагою та повагою суду до позицій і аргументів сторін конфлікту.

Із зазначеного випливає інший важливий висновок: обґрунтування судового рішення, його мотивування та

аргументація — це ключовий критерій якості окремого судового рішення, за яким суспільство оцінює ефективність діяльності всієї судової системи. Така оцінка прямо впливає на рівень суспільної довіри до судової влади загалом, що в українських реаліях набуває особливої ваги.

Належне обґрунтування — загальний стандарт для більшості рішень, постановлених судами. Консультаційна рада європейських суддів у Висновку щодо якості судових рішень № 11 (2008) на рівні рекомендацій, що мають характер норм «м'якого права», наголосила: якість будь-якого судового рішення залежить головним чином від якості його обґрунтування. Воно не лише полегшує розуміння сторонами суті рішення, а насамперед слугує гарантією проти свавілля. Обґрунтування судового рішення загалом засвідчує дотримання національним суддею принципів, проголошених ЄСПЛ. При цьому навіть проміжні процесуальні рішення потребують належного викладу підстав їх прийняття, якщо вони стосуються індивідуальних свобод. Крім того, належне мотивування судового рішення — це стандарт ЄСПЛ, напрацьований за результатами розгляду заяв про порушення права на справедливий суд.

Аналіз практики ЄСПЛ щодо застосування ст. 6 Конвенції свідчить, що право на мотивоване судове рішення є частиною загального права людини на справедливий і публічний розгляд справи та поширюється як на цивільний, так і на кримінальний процес. Це право, у свою чергу, базується на стандарті відкритого і прозорого здійснення правосуддя, а отже, покликано захищати осіб від свавілля та зловживань у процесі судочинства.

У рішеннях судів, згідно зі сталою практикою ЄСПЛ щодо принципів належного здійснення правосуддя, повинні бути відповідним чином викладені мотиви, які лежать в основі цих рішень. При цьому ЄСПЛ виділяє декілька цілей мотивування судових рішень.

По-перше, ціль мотивування судового рішення полягає в тому, щоб продемонструвати і довести передусім сторонам, що суд справді почув їхні позиції, а не проігнорував їх. По-друге, мотивоване судове рішення надає сторонам змогу вирішити питання про доцільність його оскарження. По-третє, належне мотивування судового рішення забезпечує ефективний апеляційний перегляд справи. По-четверте, тільки мотивоване судове рішення забезпечує можливість здійснювати суспільний контроль за правосуддям.

З огляду на зазначене важливість якісної аргументації судових рішень важко переоцінити. Проте постає

інше питання, не менш важливе. Що є стандартом аргументації судового рішення? Чи існує він узагалі? Чи зобов'язаний суд, прагнучи досягти ідеалу повноти аргументації, описувати у своєму рішенні всі без винятку доводи сторін конфлікту та давати в рішенні відповіді на всі їхні питання й розвіювати всі сумніви?

У пошуку відповіді пропоную звернутися до практики ЄСПЛ. Так, у рішеннях, наприклад, у справах «Гарсія Руїз проти Іспанії», «Красуля проти Росії», «Льяді проти Росії», «Трофимчук проти України», ЄСПЛ зазначив таке.

Справді, ст. 6 Конвенції гарантує особі право на справедливий суд. Однак ця стаття не закріплює будь-яких правил допустимості доказів чи правил їх оцінки, а тому такі питання регулюються передусім національним правом і належать до компетенції національних судів.

Для того, щоб судовий розгляд був справедливим, як того вимагає п. 1 ст. 6 Конвенції, суд зобов'язаний належним чином вивчити та перевірити зауваження, доводи й докази, а також неупереджено їх оцінити на предмет того, чи будуть вони застосовуватися в рішенні суду.

ЄСПЛ у рішеннях послідовно констатує, що п. 1 ст. 6 Конвенції дійсно вимагає, щоб суди мотивували висновки в рішеннях. Втім, ЄСПЛ наголошує: ця вимога не означає обов'язок суду надавати детальну відповідь на кожен аргумент; таке питання вирішується виключно у світлі обставин конкретної справи.

Як бачимо, у питанні мотивування судових рішень ЄСПЛ визнає свободу національного суду. Однак така свобода національних судів у сфері оцінки доказів, аргументації й мотивування судових рішень не повинна сприйматися як дозвіл для суду поводитися з доводами свавільно й на власний розсуд та без наведення відповідних мотивів визначати, чи заслуговує будь-який довід сторони конфлікту того, щоб бути окремо прокоментованим у судовому рішенні. Навпаки, така дискреція зобов'язує суд у кожній конкретній справі надзвичайно ретельно підходити до оцінки всіх без винятку доказів і доводів якраз для того, щоб визначити з них ті, що обов'язково потребують особливої уваги та наведення в рішенні відповідних аргументів «за» чи «проти» їх прийняття.

І практика ЄСПЛ підтверджує таке розуміння. Як правило, ЄСПЛ оцінює ступінь умотивованості рішення національного суду з огляду на наявність у ньому достатніх аргументів стосовно прийняття чи відмови у прийнятті тих доказів і доводів, які, на думку ЄСПЛ,

є важливими, тобто такими, що були сформульовані заявником ясно й чітко та, як мінімум, могли вплинути на результат розгляду справи.

Так, наприклад, у справі «Хіро Балані проти Іспанії» ЄСПЛ установив, що відмова вищої судової інстанції розглянути головну підставу апеляції була порушенням права на справедливий судовий розгляд відповідно до ст. 6 Конвенції. У справі «Суомінен проти Фінляндії» ЄСПЛ констатував відповідне порушення, оскільки національний суд відмовив у прийнятті наданих заявницею доказів невмотивованим рішенням, що перешкодило їй ефективно оскаржити таку відмову в апеляції.

У справі «Льяді проти Росії» ЄСПЛ також дійшов висновку про порушення ст. 6 Конвенції, зазначивши, що заявник обвинувачувався у вчиненні злочину й у суді ясно та чітко стверджував і надавав докази, які стосуються надійності основного свідка обвинувачення. Проте його доводи й докази не знайшли ясної та чіткої відповіді при розгляді судами справи на національному рівні, що обмежило право заявника на захист до рівня, несумісного з гарантією права на справедливий суд.

Так само у справі «Красуля проти Росії» було констатовано порушення права на справедливий суд, оскільки суд першої інстанції відмовив заявнику у прийнятті висновку лінгвістичної експертизи як доказу у справі, а касаційний суд «повністю промовчав» щодо цього доказу і не дав жодної відповіді на чітко та ясно сформульований довід заявника в касаційній скарзі про незаконність такої відмови суду нижчого рівня.

Водночас у справі «Гарсія Руїз проти Іспанії» ЄСПЛ вирішував, чи було порушено ст. 6 Конвенції тим, що апеляційний суд своїм рішенням лише підтвердив правильність рішення суду першої інстанції і не надав детальних відповідей на апеляційну скаргу заявника. Суд зазначив, що в цій справі бажано було б, аби апеляційний суд більш ґрунтовно оцінив факти. Водночас ЄСПЛ не знайшов порушень та зауважив, що в принципі апеляційний суд, відхиляючи скаргу, має право просто підтвердити правильність підстав, на яких ґрунтувалося рішення суду нижчої інстанції, якщо вони не суперечать власним висновкам апеляційного суду.

В рішенні у справі «Трофимчук проти України» ЄСПЛ аналізував вмотивованість рішень українських судів на предмет несправедливості судового розгляду справи про звільнення заявниці. Суд установив, що, вирішуючи цю справу, національні суди заслухали певну кількість свідків і дослідили різні документи, що стосувалися як дисциплінарних заходів щодо

заявниці, так і доводів обох сторін; заявниці також було надано можливість прокоментувати докази та доводи, подані їй колишнім роботодавцем. У рішенні в цій справі ЄСПЛ зазначив, що з огляду на предмет справи наведене національними судами обґрунтування відмови в задоволенні вимог заявниці видається належним і достатнім, а тому ЄСПЛ не бачить жодних ознак несправедливості або свавільності в тому, що суди відмовилися детально розглянути доводи заявниці про переслідування її роботодавцем.

Це лише декілька прикладів рішень ЄСПЛ. Проте їх цілком достатньо, щоб зрозуміти: аргументація судового рішення — складний і багатогранний процес, який не має однозначних правил, не містить виключних алгоритмів і жорстких вимог, тому залежить переважно від професійного рівня того судді, який ухвалив відповідне рішення та викладає свої висновки на папері.

З одного боку, це великий «плюс» для судді, адже свобода аргументації дає змогу повною мірою розкрити власне бачення правового конфлікту та вмотивувати свій правозастосовний висновок у такий спосіб, який суддя вважає правильним.

Жоден суд не може застосувати правову норму, не витлумачивши її, а тлумачення нормативно-правового акта в конкретній справі не може бути відірване від її фактичних обставин. Отже, так чи інакше, але результат тлумачення судом правової норми завжди виражається в аргументації судового рішення, у тому, як саме суддя, який діє від імені суду, оцінив правовідносини, що випливають із конкретних обставин, яку він обрав правову норму для вирішення окремого спору та як саме він вважає правильним застосувати певну норму. Відповідно і зміст судового рішення, і стиль його написання та вживані в рішенні граматичні конструкції переважно матимуть певні «індивідуальні» риси та ознаки, характерні для окремого судді.

На мою думку, свобода аргументації та наявність «індивідуальних» ознак у судовому рішенні не загрожує справедливості судочинства. Навпаки, це можна вважати виразником закладених у процесуальному законі засад безпосередності судового розгляду та оцінки судом доказів за внутрішнім переконанням із наведеним відповідних результатів у рішенні.

Але, з другого боку, свобода аргументації судового рішення не лише дає змогу судді вільно викладати власні міркування з приводу вирішення правового конфлікту. Ця свобода одночасно покладає на суддю відповідальність за якість і чіткість викладення в рішенні мотивів і висновків, особливо що стосується до-

водів тієї сторони конфлікту, яка в результаті ухвалення судом рішення залишається у програші.

Звісно, судове рішення — це процесуальний документ, який завершує розгляд справи судом. Воно має відповідати формальним вимогам, викладеним у процесуальному законі, містити певні правові висновки. Та й без спеціальної юридичної термінології в рішенні обійтися неможливо.

Проте не слід забувати, що судове рішення — це ще й певний інформаційний місток між правосуддям і суспільством. Між судом і стороною правового конфлікту. Між суддею та людиною, яка звернулася в суд для вирішення проблеми.

Тому дуже важливо, щоб якість судових рішень відповідала високим вимогам, які суспільство ставить до судів. Разом із юридичною грамотністю, треба прагнути до того, щоб аргументація будь-якого рішення була логічною і зрозумілою широкому колу осіб, попри наявність спеціальних термінів. Суд зобов'язаний знайти й зазначити в рішенні такі аргументи, які переконали б не лише сторони в конкретній справі, а й суспільство загалом у тому, що правосуддя дійсно відбулося.

Переконати пересічного громадянина, який до того ж не є юристом, у законності та справедливості судового рішення — завдання, м'яко кажучи, дуже складне. Втім, в українських реаліях увагу до аргументації судових рішень має бути максимально посилено, адже цей компонент діяльності судової влади тривалий час перебуває під пильною увагою суспільства, а судді зазнають критики не тільки за результати вирішення тієї чи іншої справи, але й за недоліки мотивування відповідних рішень.

Треба визнати, що зазначені недоліки справді мають місце. Причин цьому багато, і значна їх частина не залежить від волі суддів — йдеться і про недосконалість, суперечливість та часту зміну законодавства, і про недостатність адекватних людських та матеріальних ресурсів у судовій системі, і про систематичне надмірне робоче суддівське навантаження, що, безумовно, впливає на якість написання судових рішень.

Однак недоліки мотивування судового рішення — це також проблема, причиною якої часто буває формалізм суду. Така причина перебуває у сфері відповідальності суддів, а тому цей недолік може й повинен бути викоренований у судовій практиці силами судової системи.

Певною мірою формалізм в аргументації судового рішення є логічним наслідком хибної координати, нав'язаної радянською системою юридичної освіти.

Положення про точне і неухильне додержання закону було закріплено в Конституції СРСР 1936 р., що на практиці призвело до дуже формального й буквально-го слідування абстрактним нормам закону, коли суди часто не зважали на обставини справи, не намагалися установити справжню причину звернення до суду й постановляли рішення, які ніби й відповідали закону за формою, проте були несправедливими по суті.

Нам слід позбавлятися радянського спадку. В нашій державі Основний Закон закріплює визнання і дію принципу верховенства права. Цей принцип після внесення 2 червня 2016 р. змін до Конституції України став основною засадою судочинства. Принцип верховенства права включає велику кількість складників, процедурних аспектів, зокрема правову визначеність, однакове застосування того самого закону до різних суб'єктів, справедливості судового розгляду, прогнозованість судової практики. Законність — це теж один зі складників цього принципу. Водночас верховенство права не є аналогією верховенства закону, а принцип верховенства права — ширший і глибокий за принцип законності.

У країнах континентального права більшість законів — це абстрактні норми, розраховані на невизначену кількість не індивідуалізованих суб'єктів. Цим забезпечується універсальність закону, його динамічність і гнучкість.

Натомість абстрактний закон «оживає» тоді, коли його норми застосовуються до конкретної ситуації й до цілком конкретного суб'єкта. Якраз у процесі та в результаті застосування закону стає зрозуміло, чи справедливо він діє щодо конкретної людини. Тож справедливості, а отже, й верховенства права не досягти, якщо суд прийматиме аргументи сторін абстрактно, а закон буде застосовуватися лише буквально і формально.

Тому я впевнений, що під час розгляду судом правового конфлікту верховенство права досягається в тому разі, якщо суд ухвалив справедливе по суті рішення, яке ґрунтується на законі, а в обґрунтуванні порівняв аргументи «за» і «проти», наведені сторонами конфлікту, перевірив їх фактичними даними та обов'язково навів відповідну оцінку для мотивування судового рішення.

Зрештою для того, щоб судові рішення вважалося належно мотивованим, недостатньо просто проциту-

вати закон та перерахувати докази, надані сторонами. Важливо навести ті висновки, яких дійшов суд за результатами оцінки доказів, та знайти настільки вагомі й одночасно зрозумілі аргументи на користь прийнятого рішення, щоб вони переконали в законності та справедливості вирішення спору навіть ту сторону, яка в цьому спорі програла.

Визнаю: здатність аргументувати рішення в такий спосіб — це показник найвищого рівня професійної майстерності й певною мірою навіть мистецтва. Визнаю також, що змінювати фундаментальні звички і сприйняття основ здійснення правосуддя дуже складно. Але ми маємо усвідомлювати необхідність змін і змінюватися самі, відкидати власні звички та набуті колись у юридичних вищих стереотипи. Професія судді забороняє нам зупинятися у своєму розвитку, й передусім з власної ініціативи ми маємо оновлювати знання і знову заглиблюватися в теорію.

На моє глибоке переконання, основне завдання судової системи — надання якісних судових послуг кінцевим споживачам: громадянам, нашим співвітчизникам, а також суб'єктам господарювання, діяльність яких є основою економічного розвитку держави. Виразником якості судових послуг якраз і є достатньо аргументоване, належним чином умотивоване та зрозуміле судові рішення, що в Україні слугуватиме одним із засобів підвищення довіри до судової влади, зміцнення її авторитету в суспільстві, а також впливатиме на укріплення взаємин партнерства між суспільством та судовою владою, зокрема в консолідації їхніх дій щодо утвердження й практичної реалізації прав людини в повсякденному житті.

Сьогодні наша держава має історичний шанс для проведення глибокої й виваженої судової реформи, побудови якісно нової судової влади України, модернізації, гармонізації вітчизняного законодавства, у тому числі процесуального. Тому сподіваюся, що в цьому процесі питання зміни підходів українських суддів до аргументації судових рішень не буде обділене увагою.

Дякую за увагу.

(Продовження матеріалів буде опубліковано в наступних номерах журналу)

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ В УКРАЇНІ:
ПЕРЕХІД ДО ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА»*

Виступи учасників міжнародної конференції

ПОЗБАВЛЕННЯ СВОБОДИ
В КОНТЕКСТІ ПІДПУНКТІВ «е» ТА «ф» П. 1 СТ. 5
КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

*Карло Ранцоні,
суддя Європейського суду
з прав людини*

Перш ніж стати суддею Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), я був суддею національного рівня і спеціалізувався на кримінальному праві. Тому мені відомі всі ті практичні проблеми, з якими мають справу національні суди. Зупинюся на основних вимогах Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) та нашої прецедентної практики щодо двох конкретних аспектів права на свободу й особисту недоторканність, закріплених у ст. 5 Конвенції, а саме:

1) законне затримання осіб з медичних і соціальних підстав, зокрема психічнохворих та алкоголіків (підпункт «е» п. 1 ст. 5);

2) законне затримання іноземців, зокрема осіб, щодо яких провадиться процедура депортації або екстрадиції (підпункт «ф» п. 1 ст. 5).

Головною метою ст. 5 Конвенції є запобігання свавільному чи невиннованому позбавленню свободи. Щодо цього головними проблемами, які впливають із прецедентної практики ЄСПЛ, є:

- акцент на законності тримання під вартою;
- вичерпний характер винятків (підпункти «а»—«ф» п. 1 ст. 5), які потрібно тлумачити суворо;
- важливість невідкладності чи швидкості необхідного судового контролю;

— необхідність достатнього обґрунтування судових рішень, що санкціонують тримання під вартою.

Крім того, ЄСПЛ у багатьох випадках, зокрема у рішеннях від 17 січня 2012 р. у справі «Станєв проти Болгарії» (п. 143) та від 26 лютого 2015 р. — «Заїченко проти України» (№ 2, п. 93), констатував: тримання особи під вартою є настільки серйозним заходом, що його застосування виправдане лише тоді, коли інші, менш суворі, заходи було розглянуто та визнано недостатніми для гарантування інтересів особи або суспільства. Тобто недостатньо, щоб позбавлення свободи відповідало національному праву; воно також має бути необхідним за певних обставин.

Це треба мати на увазі суддям, які ухвалюють рішення щодо арешту чи затримання особи.

Вдаючись до **затримання особи як психічнохворої** (підпункт «е» п. 1 ст. 5), необхідно керуватися трьома основними умовами («критеріями Вінтерверпа», про які йдеться у рішенні ЄСПЛ від 24 жовтня 1979 р. у справі «Вінтерверп проти Нідерландів», п. 39):

— особа повинна об'єктивно вважатися психічнохворою;

— характер або ступінь психічної хвороби має бути достатньо гострим, щоб виправдати обов'язкове позбавлення свободи;

— продовження тримання в лікарні залежить від збереження стану психічного розладу.

Перша умова. Чіткої відповіді на запитання, що таке «психічнохворий», немає. Термін важко визначити точно через те, що психіатрія розвивається і в медичному плані, і в соціальному. Тримання під вартою не дозволено лише з тієї причини, що погляди або поведінка особи відхиляються від норм, прийнятих у певному суспільстві. «Психічна хвороба» означає об'єктивний психічний розлад, який має бути настільки серйозним, щоб виправдати лікування в лікарні, клініці чи іншому відповідному закладі (рішення у справі «Вінтер-

* Продовження. Початок матеріалів опубліковано в журналі за 2017 р. № 4. — С. 3—9.

верп проти Нідерландів», пункти 37 та 39; рішення від 7 січня 2016 р. у справі «Бергманн проти Німеччини», п. 113).

Однак не є передумовою той факт, що особа страждає на стан, який передбачає звільнення чи зменшення її кримінальної відповідальності згідно з національним законодавством (рішення від 18 листопада 2013 р. у справі «Глін проти Німеччини», п. 84).

Крім того, справжність психічного розладу необхідно довести перед компетентним органом на основі об'єктивної медичної експертизи (рішення у справі «Вінтерверп проти Нідерландів», п. 39). У рішенні в справі «Заїченко проти України» (№ 2, п. 99, 100) ЄСПЛ констатував, що попередня психіатрична експертиза, яку не проводили, є необхідною, зокрема, з огляду на відсутність невідкладної ситуації.

У п. 101 рішення в цій справі також зазначено, що у відповідному національному законодавстві існують деякі прогалини. Хоча застосовні положення національного законодавства передбачають доволі конкретні гарантії щодо судово-психіатричних експертиз, які проводяться в межах кримінального або цивільного провадження, проведення таких експертиз у рамках адміністративного провадження фактично залишається нерегульованим.

Ще одну проблему було розглянуто в справі «Анатолій Руденко проти України» (рішення від 17 квітня 2014 р.). ЄСПЛ наголосив на тому, що обов'язком національних судів є вивчення ними відповідних психіатричних висновків з необхідною ретельністю та належне обґрунтування своїх рішень. Він зазначив, що така вимога стосовно ретельного вивчення міститься в постанові Пленуму Верховного Суду України від 2005 р. Проте в цій справі немає ознак того, що національні суди критично оцінювали висновки експертів. До того ж суд не звернувся за незалежним експертним висновком (пункти 110—113).

Друга умова. Характер або ступінь психічної хвороби має бути достатньо гострим, щоб виправдати обов'язкове позбавлення свободи. Така ізоляція може бути необхідною не лише у випадку, коли особа потребує терапії, ліків або інших клінічних видів лікування, що можуть позбавити її від хвороби чи поліпшити її стан, а й тоді, коли їй потрібні контроль і нагляд, щоб вона, наприклад, не заподіяла шкоди собі або іншим людям (рішення від 20 лютого 2003 р. у справі «Гатчінсон Рейд проти Сполученого Королівства», п. 52).

Третя умова. Продовження тримання в лікарні залежить від збереження стану психічного розладу (рішення

у справі «Вінтерверп проти Нідерландів», п. 39), тобто тримання під вартою має тривати лише доти, доки це є цілком необхідним. У цьому контексті можна згадати рішення від 19 квітня 2012 р. у справі «М. проти України», в якій національні суди не розглянули інших, менш суворих, заходів, що могли б бути достатніми для захисту інтересів заявника та суспільства.

Після винесення вироку в справі Вінтерверпа було додано четверту умову: має існувати певний зв'язок між причиною, на якій ґрунтується рішення про позбавлення свободи, і місцем та умовами тримання під вартою. Теоретично «тримання під вартою» особи як психічнохворого пацієнта буде «законним» у розумінні підпункт «е» п. 1 ст. 5 лише в разі, якщо його буде реалізовано в лікарні, клініці чи іншому відповідному закладі. Таких осіб не можна тримати у в'язниці, де відповідні лікування та догляд не є доступними (рішення від 28 травня 1985 р. у справі «Ашінгдан проти Сполученого Королівства», п. 44; у справах «Гатчінсон Рейд проти Сполученого Королівства», п. 49; «Бергманн проти Німеччини», п. 99).

У цьому контексті варто згадати п. 4 ст. 5 Конвенції, за яким вимагається, зокрема, звільнення особи в разі, якщо затримання є незаконним. На основі цього положення у випадках, коли затримання психічнохворих осіб є потенційно невизначеним, судові органи повинні проводити періодичні перегляди справ у світлі зазначених вище критеріїв. Якщо психічнохворому бракує здатності ініціювати перегляд справи, має існувати регуляторний механізм, який би забезпечував такий перегляд «зі слухною періодичністю» з метою визначення законності продовження позбавлення свободи (рішення від 27 березня 2013 р. у справі «Міхайловс проти Латвії», пункти 156, 157). У зазначеній справі «М. проти України» ЄСПЛ виявив недоліки в розгляді судом рішення про примусову госпіталізацію. Він з'ясував, що поміщення заявника до лікарень і подальше його утримання в них не були захищені відповідними процесуальними гарантіями від необґрунтованого позбавлення свободи (пункти 67 та 90 рішення в цій справі).

Якщо говорити про затримання осіб як алкоголік (підпункт «е» п. 1 ст. 5), слід пам'ятати, що термін «алкоголік» в межах Конвенції має автономне значення. З приводу цього ЄСПЛ у прецедентній практиці зауважував: предмет і мета підпункту «е» п. 1 ст. 5 не можуть тлумачитися лише як такі, що дозволяють затримання «алкоголік» у вузькому значенні як осіб, що перебувають у клінічному стані «алкоголізму».

Осіб, які не були медично діагностовані як «алкоголіки», але чия поведінка під дією алкоголю становить загрозу для громадського порядку чи для них самих, може бути затримано з метою захисту суспільних чи їхніх інтересів, таких як здоров'я або особиста безпека. Це, однак, не дозволяє затримувати особу лише на тій підставі, що вона вживала алкоголь (рішення у справі «*Бергманн проти Німеччини*», п. 100).

З метою захисту особи від свавілля затримання «алкоголіка» в розумінні ст. 5 повинно не лише відбуватися «згідно з процедурою, установленою законом», а й бути необхідним за певних обставин. Зокрема, національні органи влади мають оцінити, чи особа поводитися під дією алкоголю так, що це загрожувало суспільству чи самій особі, або чи її власне здоров'я, благополуччя або особиста безпека перебували під загрозою. До того ж нагадаю, що тримання особи під вартою є настільки серйозним заходом, що його застосування виправдане лише тоді, коли інші, менш суворі, заходи було розглянуто та визнано недостатніми.

У рішенні від 20 жовтня 2016 р. в справі «*Гукович проти України*» ЄСПЛ встановив, що поміщення заявника до медвितверезника не ґрунтувалося на доступних та передбачуваних правових положеннях, і так само в матеріалах справи не було надано достатніх доказів того, що його затримання було необхідним за тих обставин (пункти 55—57).

Положення про **затримання осіб з метою депортації чи екстрадиції** (підпункт «f» п. 1 ст. 5) не потребує наявності підстав вважати, що тримання під вартою особи, стосовно якої виконуються дії з метою її екстрадиції, є необхідним, наприклад, щоб запобігти вчиненню нею правопорушення чи втечі. Зазначеним пунктом ст. 5 Конвенції передбачено захист на іншому рівні: усе, що потрібно, — це здійснювана «процедура депортації або екстрадиції». Тому немає суттєвого значення, з якого погляду — національного законодавства чи Конвенції — може бути виправдано рішення про екстрадицію, на підставі якого здійснено затримання. Ці принципи було резюмовано, зокрема, у рішенні ЄСПЛ від 23 жовтня 2008 р. в справі «*Солдатенко проти України*».

У цій справі ЄСПЛ повторив: потрібно визначити, чи було тримання заявника під вартою законним, із конкретним урахуванням процесуальних гарантій, які забезпечуються національною правовою системою. Юридична визначеність є ключовим елементом, що також стосується «якості закону». Це означає, що коли національний закон установлює можливість позбавлення свободи, такий закон має бути достатньо доступ-

ним, чітко сформульованим і передбачуваним у своєму застосуванні (рішення у справі «*Солдатенко проти України*», пункти 110, 111). Зазначених вимог не було дотримано в цій справі. ЄСПЛ визнав, що в законодавстві України не було положень, які на той час передбачали процедуру тримання під вартою в очікуванні екстрадиції (рішення у справі «*Солдатенко проти України*», пункти 113, 114).

Щоб тримання під вартою не вважалося свавільним, відповідно до підпункту «f» воно має також відповідати таким вимогам:

- його слід проводити добросовісно; зокрема, тримання під вартою в очікуванні депортації не повинно бути каральним за своєю суттю;
- позбавлення свободи має бути тісно пов'язане з підставами для тримання під вартою, якими керуються органи влади;
- місце та умови тримання під вартою повинні відповідати належним вимогам;
- тривалість тримання під вартою не має перевищувати об'єктивно необхідного часу для досягнення поставлених цілей; будь-яке позбавлення свободи буде виправданим лише доти, доки триватимуть процедури депортації чи екстрадиції, і ці процедури слід проводити добросовісно (зокрема, рішення ЄСПЛ від 15 листопада 1996 р. у справі «*Чахал проти Сполученого Королівства*»; від 5 лютого 2002 р. у справі «*Чонка проти Бельгії*»; від 29 січня 2008 р. у справі «*Сааді проти Сполученого Королівства*»; від 15 грудня 2016 р. «*Хлайфія та інші проти Італії*»).

ЄСПЛ встановив, що відповідальна держава не діяла «добросовісно», наприклад, за таких обставин.

У справі «*Міколенко проти Естонії*» (рішення від 8 жовтня 2009 р.) заявника не вдавалося повернути до Алжиру через брак документів та його небажання співпрацювати. Однак Держава не вживала рішучих заходів для вирішення проблеми і не вела переговорів із представниками алжирської влади.

У справі «*Йох-Екале Мваньє проти Бельгії*» (рішення від 20 грудня 2011 р.) адреса проживання заявниці була відома; заявниця завжди дотримувалася вимог, намагалася легалізувати своє становище, а її стан здоров'я погіршувався. Однак влада не розглянула можливості застосування менш суворого запобіжного заходу.

У справі «*Кешмірі проти Туреччини*» (рішення від 17 січня 2012 р., № 2; подібно до рішення від 18 квітня 2012 р. в справі «*Азімов проти Росії*») ЄСПЛ зазначив про необхідність вжиття тимчасового заходу згідно з Правилем 39 його Регламенту. Однак національ-

ні органи влади продовжили тримання заявника під вартою без вжиття будь-яких кроків для пошуку альтернативного рішення. У цій справі ЄСПЛ констатував порушення п. 1 ст. 5 ще в одному аспекті: повернення заявника до країни, громадянином якої він є, визнано таким, що порушує ст. 3; утім, держава, незважаючи на те, що заявника можна було відправити до іншої країни, не зробила жодних кроків стосовно цього.

У справі «А.Б. та інші проти Франції» (рішення від 12 липня 2016 р.) заявників було затримано в адміністративному порядку з їхнім сином, якому тоді виповнилося чотири роки. ЄСПЛ зазначив, що присутність дитини в адміністративному затриманні відповідала п. 1 ст. 5, адже це був чи не єдиний вихід із ситуації й національні органи влади пересвідчилися у відсутності альтернативи. Але це було не так у зазначеному випадку.

Зовсім нещодавнє рішення ЄСПЛ від 14 березня 2017 р. у справі «Іліас та Ахмед проти Угорщини» стосувалося питання, чи утримання мігрантів у транзитній зоні аеропорту або на державному кордоні прирівнюється до позбавлення свободи в розумінні ст. 5. Заявники після прибуття до транзитної зони на державному кордоні були заблоковані там упродовж понад трьох тижнів, і їм не дозволяли залишати її, щоб потрапити до Угорщини. ЄСПЛ повторив, що ст. 5 Конвенції не стосується лише обмежень свободи пересування, які регулюються ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції. Позбавлення свободи в розумінні ст. 5 містить як об'єктивний елемент — ізоляцію особи в певному замкненому просторі протягом не дуже малого періоду часу, так і суб'єктивний елемент — відсутність згоди такої особи. ЄСПЛ у цій справі встановив, що утримання заявників де-факто було позбавленням свободи. Він застосував п. 1 ст. 5 і констатував порушення цього положення, оскільки тримання під вартою не було визнано законним.

Згадаю ще кілька справ, які стосуються України.

ЄСПЛ виявив порушення п. 1 ст. 5 у кількох справах, пов'язаних із триманням під вартою в очікуванні екстрадиції, у межах законодавчої бази, що існувала до червня 2010 р., через брак достатньої юридичної основи для такого тримання під вартою (наприклад, рішення у справах «Солдатенко проти України»; від 12 березня 2009 р. у справі «Світлорусов проти України» та від 20 травня 2010 р. у справі «Камишев проти України»).

У кількох інших справах ЄСПЛ виявив порушення в ситуаціях, коли заявника тримали під вартою, незважаючи на існування доведених обставин, що не допускали

екстрадиції чи депортації згідно з національним законодавством (наприклад, рішення від 18 лютого 2010 р. у справі «Гаркавий проти України» та від 15 жовтня 2009 р. у справі «Дубовик проти України»).

Натомість у справі «Мокалаллал проти України» (рішення від 10 листопада 2011 р.) ЄСПЛ установив: якщо наміром влади було екстрадувати особу і не існувало юридичних чи фактичних перешкод для кінцевої екстрадиції, тримання під вартою не можна вважати незаконним або свавільним. Однак у цій справі порушення п. 1 ст. 5 було виявлено в іншому аспекті: запит про екстрадицію було відкликано, однак національний прокурор санкціонував звільнення заявника лише через два дні. ЄСПЛ оголосив, що адміністративні формальності, пов'язані зі звільненням, не можуть слугувати виправданням такої затримки.

У справі «Молочко проти України» (рішення від 26 квітня 2012 р.) ЄСПЛ, виявивши порушення п. 1 ст. 5, зауважив, що процедура екстрадиції заявника провадилася неактивно й недобросовісно. До того ж він повторив у цьому контексті, що тимчасовий захід у межах Правила 39 Регламенту ЄСПЛ, який не допускає екстрадиції чи депортації заявника, не є сам собою основою для продовження тримання особи під вартою (також рішення у справі «Дубовик проти України»).

У справі «Хомулло проти України» (рішення від 27 листопада 2016 р.) українській владі було від самого початку зрозуміло, що запит про екстрадицію заявника не може бути надано. Утім, заявника тримали під вартою, доки держава-запитувач не подала «оновленого запиту» через чотири місяці. ЄСПЛ зауважив, що українська влада не діяла добросовісно, і констатував, що було порушено п. 1 ст. 5.

У зовсім нещодавній справі «Хамроєв та інші проти України» (рішення від 15 вересня 2016 р.) ЄСПЛ визнав, що українська влада на першому етапі діяла добросовісно, а на другому етапі не врахувала, що згідно з висновком прокурора ненадання достатньої інформації про підозри стосовно заявників державою-запитувачем є перешкодою для їхньої екстрадиції, і не вжила додаткових заходів для запиту додаткової інформації, через що заявників продовжували тримати під вартою протягом більш ніж року. Це було порушенням п. 1 ст. 5.

До того ж ЄСПЛ роз'яснив, що, хоча одночасно провадилися різні процедури, пов'язані із запитом заявників про надання притулку, це не могло само собою виправдати тримання їх під вартою.

ПРАВОВЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПОПЕРЕДНЬОГО УВ'ЯЗНЕННЯ ТА ІНШИХ ФОРМ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В НІМЕЧЧИНІ З ОГЛЯДУ НА ВИМОГИ СТ. 5 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

*д-р Дітріх Байєр,
суддя
Федерального
верховного суду
у відставці
(ФРН)*

Аналіз сучасної судової практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) стосовно ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) свідчить про те, що в німецькій практиці правозастосування важко виділити якісь визначальні проблеми у сфері застосування попереднього ув'язнення. Але щодо поміщення осіб в установи превентивного ув'язнення або до психіатричної лікарні ЄСПЛ за останні роки мав справу з деякими скаргами проти Німеччини. Досить змістовною з цього приводу є також судова практика Федерального конституційного суду, яка значним чином орієнтується на рішення ЄСПЛ.

Правове врегулювання попереднього ув'язнення в Німеччині здійснюється відповідно до Кримінального процесуального кодексу (КПК). Розпорядження про взяття під варту може бути прийняте лише суддею (§ 114 КПК) та лише за тих передумов, якщо підозрювана/обвинувачена особа серйозно підозрюється у вчиненні злочину і тому існують підстави для взяття під варту (абз. 1 § 112 КПК). Поняття серйозної підозри у вчиненні кримінального правопорушення передбачає наявність високої вірогідності вчинення особою злочинних дій і є ширшим, ніж поняття обґрунтованої підозри, як це визначено в підпункті «с» п. 1 ст. 5 Конвенції як підстави для законного арешту. Зокрема, підстава для взяття під варту буде вважатись наявною у тому випадку, якщо існує загроза втечі або дій із приховування злочину та із перешкоджання розслідуванню (абз. 2 § 112 КПК; про таку підставу, як загроза рецидиву у випадку скоєння злочинів у сфері тяжкої злочинності, зокрема тяжкі статеві злочини, пограбування або підпали, йдеться у § 112а КПК). За таких особливо тяжких деліктів, як створення терористичного угруповання (§ 129а КПК) або умисне вбивство з обтяжуючими обставинами чи вбивство (§ 211, 212 КПК), розпорядження про

взяття під варту є можливим навіть тоді, якщо інших причин для взяття під варту немає (абз. 3 § 112 КПК). З іншого боку, попереднє ув'язнення понад шість місяців може бути подовжене лише за тієї передумови, якщо особлива складність або ж особливо значні обсяги розслідування ще не дозволяють перейти до стадії винесення вироку і таким чином вони виправдовують подальше тримання під вартою (абз. 1 § 121 КПК). Виконання розпорядження про взяття під варту може бути у будь-який час зупинене із покладанням на відповідну особу особливих обов'язків (надання гарантій або застави, обов'язку з'являтися у відповідний орган тощо), якщо мета попереднього ув'язнення може бути досягнута за допомогою більш м'яких попереджувальних заходів (§ 116 КПК).

Компетенцією на прийняття розпорядження про взяття під варту в рамках досудового розслідування наділений слідчий суддя (§ 125 КПК); його рішення може бути оскаржене за допомогою скарги (до суду землі, § 304 КПК), а також за допомогою подальшої скарги (до вищого суду землі, § 310 КПК).

Подальші законодавчі положення про попереднє ув'язнення також відповідають принципам ст. 5 Конвенції. Наприклад, розпорядження про взяття під варту має бути вручене підозрюваній/обвинуваченій особі, яка не розуміє німецької мови, в перекладі на зрозумілу для цієї особи мову (§ 114а КПК). Цим самим забезпечується дотримання вимог п. 2 ст. 5 Конвенції. Після затримання підозрювана/обвинувачена особа має бути без затримки, але не пізніше наступного дня доставлена до судді (абз. 1 § 128 КПК; п. 3 ст. 5 Конвенції).

Зрозуміло, що контакт взятої під варту особи із зовнішнім світом обов'язково обумовлюється певними обмеженнями, зокрема що стосується відвідувань і листування (§ 119 КПК). Треба звернути увагу на ту обставину, що залишаються однозначно гарантованими стосунки такої особи із ЄСПЛ (п. 9 реч. 2 абз. 4 § 119 КПК); потрібний у таких випадках нагляд за порядком виконання розпорядження здійснюється з боку судді, який не має права у будь-який інший спосіб бути залученим до відповідного провадження (реч. 1 абз. 4 § 119 у поєднанні з абз. 2 § 148а КПК). У такий спосіб забезпечується збереження довіри до неупередженості суду.

Звернімося до судової практики ЄСПЛ. У всьому комплексі попереднього ув'язнення та перевірки його право-

мірності з погляду дотримання ст. 5 Конвенції принципів проблем не існує. Хоча за останні 10 років ЄСПЛ в рамках проваджень у скаргах проти Німеччини ухвалив декілька важливих рішень, в яких він перевіряв і частково вказав на порушення принципу «рівності зброї» учасників відповідних проваджень (п. 4 ст. 5 Конвенції) або ж відповідно порушення права на судовий розгляд впродовж розумного строку (п. 3 ст. 5 Конвенції).

Так, у рішенні ЄСПЛ від 2 червня 2009 р. у справі *“Sigurd Kunkel v. Germany”* йшлося про провадження із досудового розслідування у зв'язку із підозрою в отриманні хабара (§ 332 КК). Дільничний суд прийняв стосовно підозрюваної/обвинуваченої особи розпорядження про взяття її під варту з огляду на наявність загрози втечі. Впродовж перебування підозрюваного/обвинуваченого під вартою його захисник, посиляючись на п. 4 ст. 5 Конвенції, кілька разів подавав клопотання про забезпечення їм права на ознайомлення з матеріалами справи, оскільки в іншому випадку підозрюваний/обвинувачений без наявності у нього відомостей про зміст матеріалів його справи не може висловити своєї позиції щодо висунутих звинувачень. Прокуратура передала захисникові деякі витяги із матеріалів справи, але відмовила в повноцінному ознайомленні з усіма матеріалами справи. При цьому вона посилалась на абз. 2 § 147 КПК, згідно з яким захисникові може бути відмовлено в повному або частковому ознайомленні з матеріалами справи, якщо таке ознайомлення може загрозувати цілям розслідування.

Після того, як німецький Федеральний уряд визнав порушення п. 4 ст. 5 Конвенції, ЄСПЛ призупинив розгляд скарги, пославшись при цьому на свою установлену судову практику, і чітко зазначив, що відмова в ознайомленні з матеріалами справи, зокрема також і в рамках проваджень із взяттям під варту, являє собою порушення принципу «рівності зброї».

У рішенні Великої палати ЄСПЛ від 9 липня 2009 р. в справі *«Моорен проти Німеччини»* йшлося, зокрема, про те, чи може компетентний на розгляд суд вищої інстанції в рамках розгляду скарги проти взяття під варту відмовитись від прийняття власного рішення і замість цього повернути провадження на розгляд до суду нижчої інстанції.

Згідно з п. 1 ст. 5 Конвенції позбавлення волі може здійснюватись лише на підставі встановленої законом процедури та лише у законний спосіб; цим самим Конвенція відсилає до відповідного національного законодавства (усталена судова практика, рішення у справі *«Моорен проти Німеччини»*, п. 72). З другого боку, ЄСПЛ, зокрема

в своїй новітній судовій практиці, чітко наголосив на тому, що не кожна правова помилка у розпорядженні про взяття під варту призводить до того, що позбавлення свободи є «неправомірним» у розумінні п. 1 ст. 5 Конвенції (п. 74 зазначеного рішення). Лише грубі, явні помилки, наприклад відсутність обґрунтування в розпорядженні про взяття під варту, виправдовуватимуть наявність неправомірності та свавілля при позбавленні свободи (рішення у справі *«Моорен проти Німеччини»*, п. 79).

В одному з проваджень німецький вищий суд землі не прийняв самостійного рішення у скарзі підозрюваного/обвинуваченого проти взяття під варту (всупереч абз. 2 § 309 КПК), а повернув справу до дільничного суду, оскільки вважав, що визначення щодо фактів про припущення серйозних підзор у вчиненні злочинного діяння (п. 4 абз. 2 § 114 КПК) були недостатніми і дільничний суд як більш «наближений до справи» має здійснити подальші дії із підтвердження відповідних фактів (рішення в справі *«Моорен проти Німеччини»*, п. 82). Це рішення ЄСПЛ визнав таким, що відповідає обставинам справи та доцільним у відповідних конкретних обставинах, а тому він не побачив порушення заборони свавілля, закріпленої в п. 1 ст. 5 Конвенції (рішення у справі *«Моорен проти Німеччини»*, п. 96).

Та обставина, що захисникові всупереч вимогам п. 2 § 147 КПК не було надано можливості (повноцінної) ознайомитися з матеріалами справи, хоча й являє собою порушення вимог п. 4 ст. 5 Конвенції, тобто вимоги «рівності зброї», але не обов'язково завжди має призводити до неправомірності самого позбавлення волі; тому визначальними завжди є конкретні обставини кожної окремої справи. У будь-якому разі підозрюваний/обвинувачений знав, що серйозна підозра в ухиленні ним від сплати податків передусім спирається на оцінку документів, які були вилучені в його житловому приміщенні і їх зміст, звісно, був відомий цій особі (рішення у справі *«Моорен проти Німеччини»*, пункти 88, 124).

Це рішення ЄСПЛ варто згадати саме тому, що в ньому змістовно і дуже зрозуміло описуються принципи перевірки дотримання вимог правомірності в рамках провадження з позбавлення волі, яким національне право відповідної держави має надавати належне та передбачати змістовну перевірку обставин конкретної справи і в такий спосіб забезпечувати позитивний результат, який з будь-якої точки зору враховуватиме всі обставини справи.

В Німеччині за останні роки істотно збільшилася кількість кримінальних проваджень, в рамках яких обвинувачена особа кілька років перебуває під вартою до того часу, коли настає момент винесення вироку

та набуття ним чинності або ж коли особу звільняють з-під варту. Причинами такого стану часто є значний обсяг слідчих дій в рамках провадження із розслідування та/або якщо підозри у вчиненні злочину мають зв'язок із закордоном або ж звідти походить сама підозрювана/обвинувачена особа. Прикладом пов'язаних із такими обставинами проблем може бути рішення ЄСПЛ від 6 листопада 2014 р. (у справі *"Faruk Eren v. Germany"*), в якому, зокрема, йшлося про обвинувачення проти особи, яка проживала в Німеччині без громадянства, у вбивстві в двох епізодах, начебто вчинених у Стамбулі, та у членстві в іноземному терористичному угрупованні. Підсудний перебував під вартою з травня 2007 р. Судовий розгляд справи по суті у вищому суді землі розпочався 15 січня 2009 р. і тривав 95 днів-засідань. Під час розгляду справи вищий суд землі кілька разів вносив зміни до розпорядження про взяття під варту — залежно від відповідного стану провадження.

Таким чином, розгляд справи по суті дуже затягнувся, оскільки адвокат подав значну кількість клопотань про прийняття судом доказів, також суд був змушений декілька разів відвідувати Туреччину з метою проведення допиту свідків, а також у зв'язку з тим, що відповіді на запити суду про надання правової допомоги надходили від турецьких державних установ із значними затримками в часі (рішення у справі *"Faruk Eren v. Germany"*, п. 29). 27 вересня 2011 р. вищий суд землі оголосив вирок проти підсудного за скоєння вбивства у двох епізодах і довічно позбавив його волі. Цей вирок був скасований Федеральною судовою палатою у листопаді 2012 р. з огляду на недостатню оцінку попередньою судовою інстанцією доказів у справі. Під час нового перегляду справи по суті вищий суд землі врешті-решт скасував 4 лютого 2014 р. розпорядження про взяття під варту і обґрунтував це рішення таким чином, що подальше виконання розпорядження про взяття під варту і перебування особи у попередньому ув'язненні (майже через 7 років) є непропорційним, а конкретний момент закінчення прийняття судом подальших доказів важко передбачити; у той самий день підсудний був звільнений з-під варту (рішення у справі *"Faruk Eren v. Germany"*, пункти 39, 40).

Підсудний подав скаргу проти довготривалого тримання під вартою. Але ЄСПЛ, незважаючи на визнання ним «значної тривалості» попереднього ув'язнення, не підтвердив у цьому випадку порушення п. 3 ст. 5 Конвенції. На його думку, з огляду на особливу складність отримання та дослідження доказів і на складність провадження воно було проведене з можливою для таких обставин «швидкістю»; поряд з цим, відповідний ком-

петентний суд врешті-решт скасував розпорядження про взяття під варту, зокрема після того, як йому стало зрозуміло, що подальший розгляд справи неможливо здійснювати із необхідним у таких випадках прискоренням (рішення у справі *"Faruk Eren v. Germany"*).

Стосовно превентивного ув'язнення згідно з німецьким правом варто розглянути рішення Федерального конституційного суду від 4 травня 2011 р., яке визначило основоположні принципи, що мають враховуватись під час подальшого подовження превентивного ув'язнення та його орієнтації на вимоги п. 1 ст. 5 Конвенції та судову практику ЄСПЛ.

Суд, із дотриманням конкретно визначених передумов, згідно з Кримінальним кодексом (КК) може прийняти розпорядження про поміщення особи в установу превентивного ув'язнення, якщо від неї також і в майбутньому очікується скоєння тяжких злочинів (§ 66 та наступні КК). Відповідні положення КК в Німеччині за минулі роки зазнали декількох істотних змін, зокрема їх дія була навіть посилена. У рішенні від 4 травня 2011 р., в якому Федеральний конституційний суд визначив основоположні принципи у сфері превентивного ув'язнення, він визнав згадані вище зміни такими, що не відповідають Конституції, зокрема з точки зору зворотності їх дії. При цьому суд безпосередньо спирався на Конвенцію та судову практику ЄСПЛ стосовно підпунктів «а», «с» та «е» п. 1 ст. 5, як на важливу «допомогу при тлумаченні», а також посилався на принцип тлумачення, яке має бути дружнім до міжнародного права.

Федеральний конституційний суд не підтвердив наявності порушення вимог підпункту «а» п. 1 ст. 5 Конвенції (позбавлення волі після винесення вироку компетентним судом) у тих справах, в яких наступне подовження превентивного ув'язнення понад колишню найдовшу тривалість у 10 років стало можливим спершу завдяки набуттю чинності у 1998 р. змін до відповідного Закону (важливо — із зворотною дією). У таких справах, як зазначив ЄСПЛ у рішенні від 17 грудня 2009 р. у справі *"M. проти Німеччини"* (п. 25), не було обов'язкового каузального зв'язку між вироком (попереднім) і наступним подовженням превентивного ув'язнення. До того ж Федеральний конституційний суд безпосередньо скористався й іншим аргументом із судової практики ЄСПЛ, а саме його визначеннями в рішенні від 13 січня 2011 р. (справа *"Haidn v. Germany"*, п. 84); згідно з цим рішенням у випадку відповідного наступного подовження превентивного ув'язнення не йдеться про винесення вироку (засудження) у розумінні підпункту «а» п. 1 ст. 5 Конвенції, оскільки це поняття передбачає встановлення вини зло-

чинця, а от наступне подовження превентивного ув'язнення не містить такого встановлення вини.

Федеральний конституційний суд також висловив сумніви з урахуванням вимог підпункту «с» п. 1 ст. 5 Конвенції. При цьому він спирався на вже згадане вище рішення ЄСПЛ від 17 грудня 2009 р., в якому, зокрема, зазначено, що превентивне позбавлення волі з метою попередження скоєння злочину допускається лише у тому випадку, якщо загроза його скоєння досить конкретна і специфічна. Але таке припущення, як доречно зазначив Федеральний конституційний суд, встановлювалось у перевіренних справах «лише в дуже рідкісних винятках».

Виправданість позбавлення волі з дотриманням вимог Конвенції у перевіренних справах є можливим лише за умови наявності визначених у підпункті «е» п. 1 ст. 5 передумов. Також і в цьому випадку Федеральний конституційний суд безпосередньо посилається на судову практику ЄСПЛ, згідно з якою центральна фактична ознака психічної хвороби (*unsound mind*) передбачає надійне доведення наявності психічного розладу та його фіксацію в законі відповідно до фактичного складу, потребу в примусовому поміщенні до відповідної установи, а також подальшу дію такого розладу саме у даний час.

Дуже важливою фактичною обставиною є, згідно із судовою практикою ЄСПЛ, передбачуваність позбавлення волі, хоча в разі пізнішого розпорядження або подовження превентивного ув'язнення стосовно неї щонайменше можуть виникнути деякі сумніви.

При позбавленні волі відповідно до підпункту «е» п. 1 ст. 5 Конвенції має братися до уваги, що особа піддається поміщенню до відповідної установи у зв'язку із психічним розладом; саме тому ЄСПЛ вимагає виконання відповідного заходу в «лікарні, клініці або в іншій придатній установі». Федеральний конституційний суд надав належну увагу такій вимозі ЄСПЛ завдяки так сформульованій ним вимозі відокремлення: превентивне ув'язнення згідно з його зовнішніми умовами та обмеженнями особистої свободи поміщеної особи повинно істотно відрізнитись від звичайного порядку виконання покарань. Ці вимоги законодавець врахував завдяки їх детальному викладенню в § 66с КК.

За результатом цього аналізу Федеральним конституційним судом становища превентивного ув'язнення, таке обмеження волі, яке було встановлене зворотним чином або ж було подовжене завдяки превентивному ув'язненню, може розглядатись як пропорційне/співмірне лише в тому разі, якщо забезпечується необхідний рівень його відмежування від

порядку відбуття кримінального покарання, якщо є наявними конкретні ознаки високої ймовірності скоєння особою найтяжких насильницьких або статевих злочинів і якщо дотримуються передумови підпункту «е» п. 1 ст. 5 Конвенції.

У справах, в яких наступне подовження превентивного ув'язнення виключається з урахуванням заборони зворотного посилення превентивного ув'язнення, але в яких суспільство і надалі виходить з наявності у відповідної особи психічного розладу та пов'язаної з цим загрози з її боку, поміщення до придатної закритої установи все ж є можливим на підставі розпорядження компетентного суду; така установа повинна забезпечувати надання цій особі медично-терапевтичного лікування відповідно до індивідуального плану лікування з метою якомога коротшої тривалості поміщення до цієї установи. Деталі врегульовуються в Законі про поміщення з метою терапевтичного лікування (*Therapieunterbringungsgesetz/ThUG*), який покликаний конкретно забезпечити імплементацію вимог згідно з підпунктом «е» п. 1 ст. 5 Конвенції у відповідних випадках.

Якщо аналізувати «делікатні» справи позбавлення волі згідно з німецьким законодавством, зокрема взяття під варту та поміщення в устанovu для превентивного ув'язнення (§ 66 КК) або до психіатричної лікарні (§ 63 КК), то чинні на сьогодні законодавчі положення можна розглядати як такі, що відповідають Конвенції. Якщо ж в окремих випадках не вдається дотриматись встановлених ст. 5 Конвенції меж, то це, очевидно, обґрунтовується передусім тим, що ЄСПЛ іноді визначає досить жорсткі масштаби в цій сфері. Щонайменше я впевнений у тому, що в деяких дуже великих за обсягом провадженнях, кількість яких в Німеччині останніми роками значно збільшується, тривалість попереднього ув'язнення (з огляду на постійне перевантаження деяких судів) сягатиме межі прийнятності. У всякому разі, розглянуті ЄСПЛ у листопаді 2014 р. обставини справи свідчать про те, що і в «критичних» випадках попереднє ув'язнення припиняється судом до прийняття у справі вироку, якщо подальше тримання під вартою (незважаючи на найтяжчі обвинувачення у скоєнні злочину) вважається непропорційним, а в такий спосіб залишається дотриманим центральне визначення п. 3 ст. 5 Конвенції, а саме: право відповідної особи на прийняття судового рішення вповодж розумного строку або ж звільнення.

(Продовження матеріалів буде опубліковано в наступних номерах журналу)

**Висновки Верховного Суду України,
викладені у рішеннях, прийнятих за результатами
розгляду заяв про перегляд судових рішень,
за I півріччя 2016 р.***

**350.000.000 НЕОДНАКОВЕ ЗАСТОСУВАННЯ
ОДНИХ І ТИХ САМИХ НОРМ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА**

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень п. 5 ч. 1 ст. 155 та ч. 1 ст. 203 КАС щодо випадків скасування судом апеляційної інстанції постанови чи ухвали суду першої інстанції та ухвалення рішення про залишення позовної заяви без розгляду.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 КАС кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи та інтереси.

Право на звернення особи до суду є її абсолютним правом.

Захист порушених прав, свобод чи інтересів реалізується через врегульовану процесуальним законом можливість звернутися до суду з адміністративним позовом (п. 6 ч. 1 ст. 3 КАС).

За ст. 104 КАС позов пред'являється шляхом подання позовної заяви, яка є процесуальною формою звернення до суду за захистом порушеного права.

У ст. 105 КАС містяться вимоги до форми позовної заяви й до формулювання (викладу) змісту порушень права, від яких особа бажає захиститися в суді.

Відповідно до ч. 2 ст. 107 КАС у разі якщо відсутні обумовлені процесуальним законом причини для подальшого руху позовної заяви, суддя відкриває провадження в адміністративній справі.

Право кожної особи на звернення до суду за захистом порушених прав, свобод чи інтересів

рівною мірою стосується й права такої особи на відкликання позовної заяви.

За п. 5 ч. 1 ст. 155 КАС позивач може подати клопотання про відкликання позовної заяви, за умови надходження якого суд своєю ухвалою залишає позовну заяву без розгляду.

У розумінні цієї статті клопотання про відкликання позовної заяви має (може) подаватися на стадії підготовчого провадження чи судового розгляду справи, на яких стверджуване в позовній заяві порушення прав чи інтересів ще не отримало судового розсуду у виді судового рішення по суті спору — в постанові, або в іншому судовому рішенні — в ухвалі про закриття провадження у справі. Клопотання про відкликання позовної заяви подається до виходу суду до нарадчої кімнати та ухвалення судового рішення щодо предмета спору.

Відповідно до ч. 1 ст. 203 КАС постанова або ухвала суду першої інстанції скасовується в апеляційному порядку і позовна заява залишається без розгляду або провадження у справі закривається з підстав, встановлених відповідно статтями 155 і 157 цього Кодексу.

Положення цієї норми закону належить застосувати у взаємозв'язку з положеннями ст. 155 КАС, згідно з якими рішення про скасування постанови чи ухвали суду першої інстанції і залишення позовної заяви без розгляду можливе, але тоді, коли підстави для прийняття цих рішень у часі виникли чи існували на

* Продовження. Попередні частини матеріалу опубліковано в журналі за 2016 р. № 12. — С. 15—21 та за 2017 р. № 1. — С. 14—22, № 2. — С. 9—16, № 3. — С. 14—30, № 4. — С. 10—18.

стадіях підготовчого провадження чи судового розгляду.

У справі, в якій переглядається оскаржене рішення, позивачі з часу відкриття провадження у справі й до дати постановлення рішення судом першої інстанції клопотання про відкликання позовної заяви не подавали, до виходу суду до нарадчої кімнати наполягали на задоволенні позовних вимог. Після постановлення рі-

шення по суті спору подали апеляційну скаргу, а потім — клопотання про відкликання позовної заяви.

Отже, виходячи зі змісту фактичних обставин справи та зумовленого ними застосування норм процесуального права колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України вважає за потрібне сформулювати такий правовий висновок.

За змістом положень ч. 1 ст. 203 та п. 5 ст. 155 КАС рішення суду апеляційної інстанції про скасування постанови чи ухвали суду першої інстанції та ухвалення рішення про залишення позовної заяви без розгляду за клопотанням позивача про відкликання позовної заяви можливе, якщо таке клопотання було заявлено на стадіях підготовчого провадження чи судового розгляду до виходу суду до нарадчої кімнати та ухвалення судового рішення. На стадії апеляційного розгляду скасування постанови чи ухвали суду першої інстанції та ухвалення рішення про залишення позовної заяви без розгляду дозволяється у випадку, коли позивач під час підготовчого провадження чи судового розгляду подав клопотання про відкликання позовної заяви, а суд з якихось причин його не розглянув (*постанова Верховного Суду України від 3 лютого 2016 р. у справі № 21-5471a15*).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 279 КАС щодо неможливості ревізії рішення суду про відновлення втраченого судового провадження на стадії касаційного перегляду.

Статтею 273 КАС визначено можливість відновлення повністю або частково втраченого судового провадження в адміністративній справі, закінченій ухваленням судового рішення, або в якій провадження закрито.

За ст. 275 цього Кодексу заява про відновлення втраченого судового провадження подається до суду, який ухвалив рішення по суті справи або постановив ухвалу про закриття провадження у справі.

Згідно із ч. 3 ст. 279 КАС у разі недостатності зібраних матеріалів для точного відновлення втраченого судового провадження суд ухвалою закриває розгляд заяви про відновлення провадження і роз'яснює особам, які беруть участь у справі, право на повторне звернення з такою самою заявою за наявності необхідних документів.

За ч. 4 ст. 218 КАС суд приймає рішення про закриття провадження у справі у разі, коли особа, яка подала касаційну скаргу, відмовилась від неї до закінчення касаційного провадження.

Відповідно до ч. 2 ст. 220 КАС суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах касаційної скарги, але при цьому може встановлювати порушення норм матеріального чи процесуально-

го права, на які не було посилання в касаційній скарзі.

За наслідками розгляду касаційної скарги цей суд має право, зокрема, скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій і залишити позовну заяву без розгляду або закрити провадження; визнати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій такими, що втратили законну силу, і закрити провадження (пункти 7, 8 ч. 1 ст. 223 КАС).

Згідно із ч. 2 ст. 228 КАС суд касаційної інстанції визнає законні судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій такими, що втратили законну силу, і закриває провадження у справі, якщо після їх ухвалення виникли обставини, які є підставою для закриття провадження у справі, та ці судові рішення ще не виконані.

У рішенні, про перегляд якого подано заяву, суд касаційної інстанції дійшов висновку про неможливість розгляду касаційної скарги з огляду на недостатність зібраних матеріалів відновленого втраченого судового провадження і з цієї причини закрив провадження за касаційною скаргою.

Нормативний підхід до розуміння наведених норм процесуального права в їх взаємозв'язку у контексті обставини справи дає підстави для такого висновку.

Рішення про відновлення втраченого провадження повністю або в частині приймається в порядку окремого особливого судового провадження, встановленого розд. VII КАС. Прийняття такого рішення за підсудністю належить до повноважень суду, який ухвалив рішення по суті спору або постановив ухвалу про закриття провадження у справі. Відповідно до ч. 3 ст. 279 КАС саме цей суд вправі закрити розгляд заяви про відновлення провадження у разі недостатності зібраних матеріалів для

точного відновлення втраченого судового провадження та роз'яснити особам, які беруть участь у справі, право на повторне звернення з такою самою заявою за наявності необхідних документів.

На стадії касаційного перегляду рішень судів першої та апеляційної інстанцій, приводом для якого є касаційна скарга, а підставами — порушення судом норм матеріального чи процесуального права, суд касаційної інстанції не має повноважень на ревізію рішення суду про відновлення втраченого судового провадження і права на підставі ст. 279 КАС з посиланням на недостатність зібраних матеріалів для точного відновлення втраченого провадження ухвалювати рішення про закриття касаційного провадження (*постанова Верховного Суду України від 23 лютого 2016 р. у справі № 21-6159a15*).

3. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 4 Закону України від 8 липня 2011 р. № 3674-VI «Про судовий збір» (з урахуванням змін, внесених Законом України від 22 травня 2015 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сплати судового збору»; далі — Закон № 3674-VI, Закон № 484-VIII відповідно) щодо розміру судового збору за подання до адміністративного суду касаційної скарги.

Вимоги до касаційної скарги визначені ст. 213 КАС, ч. 5 якої, зокрема, встановлено, що до касаційної скарги додається документ про сплату судового збору.

Згідно із ч. 1 ст. 4 Закону № 3674-VI судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, — у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі. Частиною 2 цієї норми встановлено розміри ставок су-

дового збору залежно від документа і дії, за яку він справляється, та платника судового збору.

За подання до адміністративного суду касаційної скарги на рішення суду судовий збір справляється у розмірі 120 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви (підпункт 3 п. 3 ч. 2 ст. 4 Закону № 3674-VI).

Базою для обчислення ставки судового збору за подання касаційної скарги на судові рішення в порядку, передбаченому гл. 2 розд. IV КАС, є розмір ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви.

З огляду на викладене колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла висновку, що за подання до адміністративного суду касаційної скарги судовий збір повинен справлятися у розмірі 120 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви (*постанови Верховного Суду України від 30 березня 2016 р. у справі № 21-397a16; від 15 червня 2016 р. у справі № 21-1627a16*).

4. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень п. 1 ч. 1 ст. 157 та п. 7 ч. 1 ст. 223 КАС щодо особливостей скасування судом касаційної інстанції рішень судів нижчих інстанцій у разі розгляду ними справи, яку не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства.

Як установили суди, предметом позову Товариства було визнання незаконними та скасування рішень від 19 червня 2007 р. № 205 «Про погодження місць розташування об'єктів, надання дозволу на розробку проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки у користування на умовах оренди площею у межах 0,78 га під розміщення автопаркувального майданчика за адресою: м. Херсон, смт Антонівка, провулок Янтарний, 25 фізичній особі—підприємцю Особі 1»

та 21 травня 2010 р. № 728 «Про затвердження проекту землеустрою щодо відведення в оренду земельної ділянки та внесення змін до деяких пунктів рішень селищної ради на умовах оренди площею у межах 0,5821 га під розміщення автопаркувального майданчика у провулку Янтарний, 25 в смт Антонівка у м. Херсоні фізичній особі—підприємцю Особі 1», визнання недійсним договору оренди та скасування його державної реєстрації.

Суд касаційної інстанції, перевіряючи правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального і процесуального права, дійшов висновку, що спір у справі є господарським і суди помилково розглянули його в порядку адміністративного судочинства. Разом з тим скасував лише рішення апеляційного суду й закриття провадження у справі.

Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 223 КАС суд касаційної інстанції за наслідками розгляду касаційної скарги має право скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій і закрити провадження.

Згідно із ч. 1 ст. 228 КАС суд касаційної інстанції скасовує судові рішення в касаційному порядку і закриває провадження у справі з підстави, встановленої ст. 157 цього Кодексу, а саме якщо справу не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства.

Суд касаційної інстанції дійшов висновку про те, що зазначений спір не належить розглядати в порядку адміністративного судочинства. Водночас, скасувавши постанову суду апеляційної інстанції, та закривши провадження в справі, касаційний суд на порушення вимог ст. 223 КАС не прийняв рішення щодо постанови суду першої інстанції (*постанова Верховного Суду України від 22 березня 2016 р. у справі № 21-3385а15*).

5. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ч. 2 ст. 4 Закону № 3674-VI (у редакції Закону № 484-VIII, який набрав чинності з 1 вересня 2015 р.) щодо визначення розміру судового збору за подання касаційної скарги.

Відповідно до ч. 5 ст. 213 КАС до касаційної скарги додається документ про сплату судового збору.

Згідно із ч. 1 ст. 4 Закону № 3674-VI судовий збір справляється у відповідному розмірі від мінімальної заробітної плати у місячному розмірі, встановленої законом на 1 січня календарного року, в якому відповідна заява або скарга подається до суду, — у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі. Частиною 2 цієї норми встановлено розміри ставок судового збору залежно від документа і дії, за яку він справляється, та платника судового збору.

Так, на час звернення позивача до суду з адміністративним позовом немайнового характеру у серпні 2015 р. ставка судового збору становила 0,06 розміру мінімальної заробітної плати.

Таким чином, за подання касаційної скарги в адміністративній справі, позов у якій було подано до суду до 1 вересня 2015 р., базою для обчислення судового збору є розмір ставки, яку було сплачено при зверненні до суду з позовом, і цей розмір не підлягає перерахунку відповідно до нової редакції Закону № 3674-VI.

На час звернення Особи 1 до суду з адміністративним позовом в серпні 2015 р. розмір судового збору за подання до суду адміністративного позову немайнового характеру становив 0,06 розміру мінімальної заробітної плати і складав 73 грн 8 коп. Виходячи із цієї ставки позивач розрахував і сплатив судовий збір за подання касаційної скарги в розмірі 120 відсотків (*постанова Верховного Суду України від 2 березня 2016 р. у справі № 21-6545а15*).

6. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень статей 15¹, 26, 245 КАС щодо необхідності здійснення заміни судді (суддів) виключно автоматизованою системою документообігу за принципом вірогідності.

Відповідно до ч. 4 ст. 15 Закону № 2453-VI визначення колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних документів, а також в інших випадках визначення складу суду на будь-якій стадії судового процесу, за принципом випадковості.

Згідно із ч. 3 ст. 15¹ КАС визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється автоматизованою системою документообігу суду під час реєстрації відповідних

з 1 вересня 2015 р. набрав чинності Закон № 484-VIII, яким ч. 2 ст. 4 Закону № 3674-VI викладено у новій редакції, зокрема, встановлено нові розміри ставок судового збору за подання до адміністративного суду: адміністративного позову немайнового характеру, який подано фізичною особою, — 0,4 розміру мінімальної заробітної плати; касаційної скарги на рішення суду — 120 відсотків ставки, що підлягала сплаті при поданні позовної заяви.

Статтею 8 Закону України від 28 грудня 2014 р. № 80-VIII «Про Державний бюджет України на 2015 рік» у 2015 р. встановлено мінімальну заробітну плату у місячному розмірі з 1 січня — 1218 грн.

За загальноновизнаним принципом права закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Цей принцип закріплений у ч. 1 ст. 58 Конституції України.

документів за принципом вірогідності, який враховує кількість справ, що перебувають на розгляді у суддів, заборону брати участь у перегляді рішень для судді, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого порушено питання, перебування суддів у відпустці, на лікарняному, у відрадянженні та закінчення терміну повноважень.

Відповідно до ч. 2 ст. 26 КАС у разі неможливості продовження розгляду адміністративної справи одним із суддів до розгляду залучається

інший суддя, який визначається в порядку, встановленому ч. 3 ст. 15¹ цього Кодексу.

За змістом зазначених норм права законодавець передбачив можливість заміни судді, який в силу поважності причин не може брати участь у розгляді справи (перебування судді у відпустці, на лікарняному, у відрядженні чи закінчення терміну повноважень), на інших суддів цього суду шляхом проведення такої заміни автоматизованою системою документообігу за принципом вірогідності.

Винятком з цього правила є лише настання обставин, які об'єктивно унеможливили функціонування автоматизованої системи документообігу та тривають понад п'ять робочих днів (ч. 10 ст. 15 Закону № 2453-VI).

На виконання зазначених вимог законів Рада суддів України прийняла Положення про автоматизовану систему документообігу суду, яке затвердила рішенням від 26 листопада 2010 р. № 3 (далі — Положення про автоматизовану систему документообігу).

Відповідно до підпункту 2.3.12 п. 2.3 Положення про автоматизовану систему документообігу збори суддів відповідного суду мають право визначати засади формування колегії суддів без здійснення повторного автоматизованого розподілу судових справ у випадках непрацездатності судді (крім головуючого, судді-доповідача), (суддів), його (їх) відпустки, відрядження та в інших випадках, у яких суддя (крім головуючого, судді-доповідача) не може здійснювати правосуддя або брати участь у розгляді судових справ.

Аналіз статей 15, 15¹, 26 КАС дає підстави для висновку, що за наявності функціонуючої автоматизованої системи документообігу заміна судді (суддів), який з поважних причин не може брати участь у розгляді справи (перебування судді у відпустці, на лікарняному, у відрядженні, закінчення терміну повноважень тощо), має здійснюватись виключно автоматизованою системою документообігу за принципом вірогідності (постанова Верховного Суду України від 12 квітня 2016 р. у справі № 21-797a16).

350.010.000 Неоднакове застосування одних і тих самих норм процесуального права, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі

1. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 165 КАС щодо обов'язку судді мотивувати свій висновок щодо неповажності причин пропуску строку касаційного оскарження.

Відповідно до абз. 2 ч. 4 ст. 214 КАС якщо заяву не буде подано особою в зазначений строк або вказані нею підстави для поновлення строку

Згідно з Положенням про порядок формування колегій суддів у Вищому адміністративному суді України, затвердженого рішенням зборів суддів Вищого адміністративного суду України від 20 січня 2012 р. № 2, у разі неможливості участі судді, який не є суддею-доповідачем, у розгляді справи (тимчасова непрацездатність, відпустка, відрядження, припинення повноважень судді щодо здійснення ним правосуддя, звільнення з посади судді, відвід, самовідвід тощо) секретар судової палати своїм письмовим розпорядженням здійснює заміну судді у складі колегії суддів іншим суддею з числа суддів відповідної палати.

У матеріалах справи міститься протокол автоматизованого розподілу цієї справи між суддями, у якому визначено суддю-доповідача та склад колегії суддів. Водночас склад колегії суддів, яка ухвалила постанову, про перегляд якої подано заяву, відмінний від складу, визначеного вказаним протоколом.

Із розпорядження секретаря третьої судової палати Вищого адміністративного суду України від 16 листопада 2015 р. № 431 «Про заміну судді у восьмому складі колегії суддів» вбачається, що у зв'язку з перебуванням у відпустці судді, який визначений автоматизованою системою, що унеможливорює його участь у розгляді справ, призначених на 17 листопада 2015 р., відповідно до Положення про порядок формування колегії суддів у Вищому адміністративному суді України цього суддю замінено на іншого. Тобто визначення колегії суддів для розгляду цієї справи відбулося без застосування автоматизованої системи документообігу суду.

касаційного оскарження визнані неповажними, суддя-доповідач відмовляє у відкритті касаційного провадження.

При цьому колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України зазначає, що ухвала про відмову у відкритті касаційного провадження, особливо з огляду на те, що вона перешкоджає подальшому руху справи, має

відповідати вимогам ст. 165 КАС як субсидіарної норми процесуального права, яка визначає обов'язок судді (суду) мотивувати свій висновок щодо неповажності причин пропуску строку касаційного оскарження (п. 3 ч. 11 ст. 165 КАС).

На відміну від зазначеного, тобто правильного застосування згаданої норми процесуального права в інших справах, у справі, що розглядається, зі змісту ухвали від 10 липня 2015 р. вбачається лише констатація висновку про неповажність причин пропуску строку за відсутності відповідного мотивування такого висновку (*постанови Верховного Суду України від 10 лютого 2016 р. у справі № 21-5560a15; від 30 березня 2016 р. у справі № 21-5777a15*).

2. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 212 КАС щодо строків подання касаційної скарги.

Відповідно до ч. 2 ст. 212 КАС касаційна скарга на судові рішення подається протягом двадцяти днів після набрання законної сили судовим рішенням суду апеляційної інстанції, крім випадків, передбачених цим Кодексом, а в разі складення постанови в повному обсязі відповідно до ст. 160 цього Кодексу — з дня складення постанови в повному обсязі.

За змістом ч. 3 ст. 160 КАС складення постанови у повному обсязі може бути відкладено на строк не більш як п'ять днів.

Перебіг процесуального строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок (ч. 1 ст. 103 КАС).

Як убачається з матеріалів справи, в судовому засіданні було проголошено лише вступну та резолютивну частини постанови Київського апеляційного адміністративного суду від 30 квітня

2015 р. Листом від 6 травня 2015 р. повний текст цієї постанови направлено сторонам у справі. Водночас у поштовому відділенні вказаний лист прийнятий 19 травня 2015 р., а отриманий заявником 21 травня 2015 р.

За таких обставин, на думку колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, перебіг процесуального строку подання касаційної скарги у зазначеному випадку починається з наступного дня після складення постанови апеляційного суду в повному обсязі.

У зв'язку з тим, що повний текст постанови суду апеляційної інстанції від 30 квітня 2015 р. за правилами ч. 3 ст. 160 КАС повинен бути складений судом не пізніше 5 травня 2015 р., то останнім днем строку касаційного оскарження зазначеного рішення апеляційного суду є 25 травня 2015 р. (20+5).

Таким чином, оскільки із касаційною скаргою представник Особи 1 звернувся 25 травня 2015 р., про що свідчить відбиток печатки Вищого адміністративного суду України, то він дотримався строків, встановлених ст. 212 КАС, а тому суд касаційної інстанції дійшов помилкового висновку про пропуск скаргником цього строку.

З урахуванням наведеного ухвала Вищого адміністративного суду України від 9 червня 2015 р., якою на підставі ч. 4 ст. 214 КАС відмолено у відкритті касаційного провадження, не ґрунтується на правильному застосуванні норм процесуального права, у зв'язку з чим це рішення підлягає скасуванню з передачею справи до суду касаційної інстанції для вирішення питання про прийняття касаційної скарги судом (*постанова Верховного Суду України від 23 лютого 2016 р. у справі № 21-2571a15*).

3. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень статей 99, 100 КАС щодо строків звернення до адміністративного суду.

Відповідно до частин 1, 2 ст. 99 КАС адміністративний позов може бути подано в межах строку звернення до адміністративного суду, встановленого цим Кодексом або іншими законами. Для звернення до адміністративного суду за захистом прав, свобод та інтересів особи встановлюється шестимісячний строк, який, якщо не встановлено інше, обчислюється з дня, коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів.

Статтею 100 КАС передбачено, що адміністративний позов, поданий після закінчення строків, установлених законом, залишається без розгляду, якщо суд на підставі позовної заяви та доданих до неї матеріалів не знайде підстав для визнання причин пропуску строку звернення до адміністративного суду поважними, про що постановляється ухвала.

У справі, що розглядається, Вищий адміністративний суд України, залишаючи позов без розгляду, виходив із того, що позивач мав

дізнатися про існування оскаржуваних рішень 13 січня 2011 р. та 6 жовтня 2011 р., тобто з дати оприлюднення оскаржуваних рішень, у зв'язку з чим посилання ТОВ «Завод «Полімер» на те, що підприємство дізналось про існування вищезгаданих рішень лише після початку процедури фактичного перегляду орендної ставки,

не може розглядатись як поважна причина для пропуску ним строку звернення до адміністративного суду.

Колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України не погодилася з таким висновком Вищого адміністративного суду України з огляду на таке.

Технічна документація з бонітування ґрунтів, економічної оцінки земель та нормативної грошової оцінки земельних ділянок у межах населених пунктів затверджується відповідною сільською, селищною, міською радою (ч. 1 ст. 23 Закону № 1378-IV).

Разом з цим дані про нормативну грошову оцінку стосовно окремої земельної ділянки за правилами ч. 2 ст. 20 зазначеного Закону оформляються як витяг з технічної документації з нормативної грошової оцінки земель.

Водночас відповідно до ч. 3 ст. 23 цього Закону витяг з технічної документації про нормативну грошову оцінку окремої земельної ділянки видається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин.

Крім того, із рішення суду першої інстанції вбачається, що затверджена оскаржуваними рішеннями технічна документація з нормативної грошової оцінки земель м. Одеси має гриф обмеження доступу «Для службового користування».

За правилами п. 35 Інструкції про порядок обліку, зберігання і використання документів, справ, видань та інших матеріальних носіїв інформації, які містять службову інформацію (затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27 листопада 1998 р. № 1893), забороняється користуватися відомостями з документів з грифом «Для службового користування» для, зокрема, опублікування у засобах масової інформації.

Таким чином, припущення суду касаційної інстанції про те, що ТОВ «Завод «Полімер» повинно було дізнатись та усвідомити неминучий вплив оскаржуваних рішень на свої права, обов'язки та інтереси з дня їх опублікування, не відповідає встановленим у справі обставинам (*постанова Верховного Суду України від 21 червня 2016 р. у справі № 21-112а16*).

4. Висновок Верховного Суду України про правильне застосування положень ст. 213 КАС щодо строків усунення недоліків позовної заяви.

Статтею 213 КАС встановлено вимоги до касаційної скарги. Відповідно до ч. 5 цієї статті до касаційної скарги, зокрема, додаються документи про сплату судового збору.

До касаційної скарги, яка не оформлена відповідно до вимог, встановлених ст. 213 КАС, застосовуються правила ст. 108 цього Кодексу (ч. 3 ст. 214 КАС).

Якщо позивач усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, вона вважається поданою у день первинного її подання до адміністративного суду. Позовна заява повертається позивачеві, якщо позивач не усунув недоліки позовної заяви, яку залишено без руху (ч. 2 ст. 108 КАС).

Ухвалюючи оспорюване рішення, суд касаційної інстанції виходив із того, що скаржники

не усунули у строк встановлені ухвалою цього ж суду недоліки скарги.

Разом з цим перебіг процесуального строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок (ч. 1 ст. 103 КАС), та строк не вважається пропущеним, якщо до його закінчення позовна заява, скарга, інші документи чи матеріали або грошові кошти здано на пошту чи передані іншими відповідними засобами зв'язку (ч. 9 ст. 103 КАС).

До заяви додано документ про сплату судового збору від 2 січня 2016 р., який 4 січня 2016 р. направлений до Вищого адміністративного суду України, що підтверджується фіскальним чеком Українського державного підприємства поштового зв'язку «Укрпошта».

За таких обставин, на думку колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, скаржник усунув недоліки касаційної скарги вчасно, тому рішення Вищого адміністративного суду України від 11 січня 2016 р. не ґрунтується на правильному застосуванні норм процесуального права та перешкоджає подальшому провадженню у справі, що є підставою для його скасування з направленням справи до Вищого адміністративного суду України для вирішення питання про прийняття касаційної скарги судом (*постанова Верховного Суду України від 8 червня 2016 р. у справі № 21-860а16*).

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

Висновки Верховного Суду України, викладені в постановах, прийнятих за результатами розгляду справ із підстав, передбачених пунктами 1, 2, 4 ч. 1 ст. 355 ЦПК України, за II півріччя 2016 р.*

Підрозділ 1.11. Спори, що виникають із сімейних правовідносин

1.11.1. Згідно з ч. 1 ст. 74 СК України, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними.

Відповідно до ч. 5 ст. 11 ЦК України цивільні права та обов'язки можуть виникати з рішення суду лише у випадках, встановлених актами цивільного законодавства. Можливість виникнення права власності за рішенням суду передбачена лише у статтях 335 та 376 ЦК України. В усіх інших випадках право власності набувається з інших, не заборонених законом підстав, зокрема з правочинів (ч. 1 ст. 328 цього Кодексу). Стаття 392 ЦК України про визнання права власності не породжує, а підтверджує наявне в позивача право власності, набуте раніше на законних підставах, якщо відповідач не визнає, заперечує або оспорує наявне в позивача право власності, а також у разі втрати позивачем документа, який посвідчує його право власності.

У справі, яка переглядалася, суд першої інстанції, з висновками якого погодились суди апеляційної та касаційної інстанцій, рішенням установив факт проживання позивачки та відповідача однією сім'єю без реєстрації шлюбу в період з 1 січня 2004 р. до жовтня 2010 р. та визнав спірну квартиру їхньою спільною сумісною власністю й у порядку поділу спільного сумісного майна визнав за ними право власності по ½ частині цієї квартири; право спільної сумісної власності позивачки та відповідача на зазначену квартиру припинив.

Тобто на момент укладення спірного договору купівлі-продажу (16 жовтня 2014 р.) єдиним власником нерухомого майна (квартири), що була предметом цього договору, був відповідач, тому для вчинення цього правочину не потребувалося згоди позивачки.

Разом з тим відсутність такої згоди сама по собі не може бути підставою для визнання договору, укладеного одним із подружжя без згоди другого з подружжя, недійсним.

Укладення одним із подружжя договору про розпорядження спільним майном без згоди другого з подружжя може бути підставою для визнання такого договору недійсним лише в тому разі, якщо суд установить, що той з подружжя, хто уклав договір щодо спільного майна, та третя особа-контрагент за таким договором, діяли недобросовісно, зокрема, що третя особа знала чи за обставинами справи не могла не знати про те, що майно належить подружжю на праві спільної сумісної власності і що той з подружжя, хто укладав договір, не отримав згоди на це другого з подружжя.

Судами встановлено, що на час укладення договору купівлі-продажу покупець не знав і не міг знати про те, що спірне нерухоме майно (предмет цього договору) належить на праві спільної сумісної власності відповідачу та позивачці і що остання не давала відповідачу згоди на укладення цього договору. За таких обставин правових підстав, передбачених ч. 1 ст. 74 та ч. 2 ст. 65 СК України, для задоволення позовних вимог про визнання недійсним договору купівлі-продажу не було (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 вересня 2016 р. у справі № 6-727цс16*).

1.11.2. Статтею 60 СК України визначено, що майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу).

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 57 СК України особистою приватною власністю дружини, чоловіка є майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй (йому) особисто.

Отже, належність майна до спільної сумісної власності подружжя визначається не тільки фактом придбання його під час шлюбу, але й спільною участю подружжя коштами або працею в набутті майна. Застосовуючи норму ст. 60 СК України та визнаючи право спільної сумісної власності подружжя на майно, суд повинен установити не тільки факт набуття майна під час шлюбу, але й той факт, що джерелом

* Продовження. Попередні частини матеріалу опубліковано в журналах за 2017 р. № 2. — С. 16—28, № 3. — С. 40—52, № 4. — С. 19—35.

його набуття були спільні сумісні кошти або спільна праця подружжя.

Тобто статус спільної сумісної власності визнається такими критеріями: 1) час набуття майна; 2) кошти, за які таке майно було набуто (джерело набуття).

Норма ст. 60 СК України вважається застосованою правильно, якщо набуття майна відповідає цим чинникам.

У разі придбання майна хоча й у період шлюбу, але за особисті кошти одного з подружжя, це майно не може вважатися об'єктом спільної сумісної власності подружжя, а є особистою приватною власністю того з подружжя, за особисті кошти якого воно придбане.

Тому сам по собі факт придбання спірного майна в період шлюбу не є безумовною підставою для віднесення такого майна до об'єктів права спільної сумісної власності подружжя (*постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 7 вересня 2016 р. у справі № 6-801ц16; від 12 жовтня 2016 р. у справі № 6-846ц16; від 7 грудня 2016 р. у справі № 6-1568ц16*).

1.11.3. Статтею 60 СК України визначено, що майно, набуто подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один з них не мав з поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу). Вважається, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Відповідно до ч. 3 ст. 61 СК України якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, в тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Частина 4 ст. 65 СК України встановлює, що договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї.

До складу майна, що підлягає поділу, входить загальне майно, наявне у подружжя на час розгляду справи, і те, що знаходиться у третіх осіб. При поділі майна враховуються також борги подружжя та правовідносини за зобов'язаннями, що виникли в інтересах сім'ї.

Таким чином, якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то цивільні права та обов'язки за цим договором виникають в обох із подружжя.

Якщо наявність боргових зобов'язань підтверджується відповідними засобами доказування, такі боргові зобов'язання повинні враховуватись при поділі майна подружжя.

У справі, яка переглядалася, суд установив, що кошти за укладеними за час шлюбу договорами позики позивач одержав для погашення кредиту, за який було придбано жилий будинок, що є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, а також для здійснення переобладнання та ремонту цього жилого будинку.

Однак, дійшовши зазначених висновків на підставі встановлених фактичних обставин, суди залишили поза увагою, що в подружжя, крім права спільної сумісної власності на придбаний за рахунок позичених грошових коштів жилий будинок, внаслідок укладення договорів позики виникає також і зобов'язання в інтересах сім'ї у вигляді повернення позиченої грошової суми, виконання якого подружжя здійснює як солідарні боржники, та що договір, укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї, створює обов'язки для другого з подружжя, якщо майно, одержане за договором, використане в інтересах сім'ї.

Таким чином, апеляційний суд, з висновком якого погодився суд касаційної інстанції, не взяв до уваги, що праву на спільну сумісну власність на жилий будинок кореспондується боргове зобов'язання — повернення грошової суми, що позичалася на придбання цього будинку. Отже, суди апеляційної та касаційної інстанцій неправильно застосували положення ч. 4 ст. 65 СК України.

Разом з цим для правильного вирішення справи необхідно встановити, за рахунок кого з подружжя здійснювалося погашення їх спільного боргу, чи не вносили сторони свої особисті кошти в рахунок погашення зобов'язань за договорами позики (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14 вересня 2016 р. у справі № 6-539ц16*).

1.11.4. Згідно з ч. 3 ст. 181 СК України аліменти на дитину присуджуються в частці від заробітку (доходу) її матері, батька (ст. 183 цього Кодексу) або в твердій грошовій сумі (ст. 184 цього Кодексу) і виплачуються щомісячно.

За частинами 1, 2 ст. 183 СК України частка заробітку (доходу) матері, батька, яка буде стягуватися як аліменти на дитину, визначається судом. Якщо стягуються аліменти на двох і більше дітей, суд визначає єдину частку від заробітку (доходу) матері, батька на їх утримання, яка буде стягуватися до досягнення найстаршою дитиною повноліття.

Вирішуючи питання щодо розміру аліментів, суд повинен враховувати, що їх розмір на одну дитину не може бути меншим, ніж зазначений у ч. 2 ст. 182 СК України.

Що ж до максимального розміру аліментів, які стягуються з боржника, то відповідно до ч. 3 ст. 70 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» із заробітної плати боржника може бути утримано за виконавчими

документами до погашення у повному обсязі заборгованості у разі стягнення аліментів — 50 % заробітної плати боржника.

Порядок стягнення аліментів визначено у ст. 74 цього Закону та статтях 194—197, 274 СК України.

У справі, яка переглядалася, визначивши розмір аліментів на двох дітей по $\frac{1}{2}$ частині заробітної плати щомісяця, але не менше ніж 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, апеляційний суд, з висновком якого погодився і касаційний суд, не врахував положень ч. 2 ст. 183 СК України про обов'язок суду у разі стягнення аліментів на двох і більше дітей визначити єдину частку від заробітку (доходу) матері, батька на їх утримання, яка буде стягуватися до досягнення найстаршою дитиною повноліття (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 жовтня 2016 р. у справі № 6-1798цс16*).

1.11.5. Згідно з ч. 1 ст. 196 СК України при виникненні заборгованості з вини особи, яка зобов'язана сплачувати аліменти за рішенням суду, одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі 1 % від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення.

Враховуючи правову природу пені, як дієвого стимулу належного виконання обов'язку та виходячи з того, що аліменти призначаються та виплачуються (стягуються) щомісячно, за змістом ст. 196 СК України пеня нараховується на суму заборгованості за той місяць, в якому не проводилось стягнення аліментів.

При цьому сума заборгованості зі сплати аліментів за попередні місяці не додається до заборгованості за наступні місяці, а кількість днів прострочення обчислюється починаючи з того місяця, в якому аліменти не сплачувались.

Тобто неустойка (пеня) за один місяць рахується так: заборгованість зі сплати аліментів за місяць помножена на 1 % пені і помножена на кількість днів місяця, в якому виникла заборгованість. Загальна сума неустойки (пені) визначається шляхом додавання нарахованої пені за кожен із прострочених платежів (за кожен місяць) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 листопада 2016 р. у справі № 6-1554цс16*).

1.11.6. Відповідно до ст. 160 СК України місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за

спільною згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою.

За частинами 1, 2 ст. 161 цього Кодексу якщо мати та батько, які проживають окремо, не дійшли згоди щодо того, з ким із них буде проживати малолітня дитина, спір між ними може вирішуватися органом опіки та піклування або судом. Під час вирішення спору щодо місця проживання малолітньої дитини беруться до уваги ставлення батьків до виконання своїх батьківських обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення.

Орган опіки та піклування або суд не можуть передати дитину для проживання з тим із батьків, хто не має самостійного доходу, зловживає спиртними напоями або наркотичними засобами, своєю аморальною поведінкою може зашкодити розвитку дитини.

У принципі 6 Декларації прав дитини проголошено, що дитина для повного і гармонійного розвитку її особистості потребує любові і розуміння. Вона повинна, коли це можливо, рости під опікою і відповідальністю своїх батьків і в усякому випадку в атмосфері любові і моральної та матеріальної забезпеченості; малолітня дитина не повинна, крім тих випадків, коли є виняткові обставини, бути розлучена зі своєю матір'ю.

У справі, яка переглядалася, суд першої інстанції встановив, що мати дітей має постійне місце проживання, постійне місце роботи та джерело існування, вона створила всі умови для проживання, виховання та розвитку дітей.

При цьому суди в цій справі не встановили виняткових обставин у розумінні положень ст. 161 СК України та принципу 6 Декларації прав дитини, які б свідчили про неможливість проживання дітей разом з матір'ю.

Таким чином, суд першої інстанції дійшов обґрунтованого висновку про наявність підстав для визначення місця проживання дітей з матір'ю та відсутність правових підстав, передбачених вказаними нормами матеріального права, для розлучення дітей зі своєю матір'ю (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14 грудня 2016 р. у справі № 6-2445цс16*).

Підрозділ 1.12. Спори, що виникають зі спадкових правовідносин

1.12.1. Відповідно до ч. 3 ст. 1272 ЦК України за позовом спадкоємця, який пропустив строк для прийняття спадщини з поважної причини, суд може визначити йому додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини.

За змістом зазначеної статті поважними причинами пропуску строку для прийняття спадщини є ті, які пов'язані з об'єктивними, непереборними, істотними труднощами для спадкоємця на вчинення цих дій.

Отже, правила ч. 3 ст. 1272 ЦК України можуть бути застосовані, якщо: 1) у спадкоємця були перешкоди для подання такої заяви; 2) ці обставини визнані судом поважними.

Якщо ж у спадкоємця перешкод для подання заяви не було, а він не скористався правом на прийняття спадщини через відсутність інформації про смерть спадкодавця, то правові підстави для визначення додаткового строку для прийняття спадщини відсутні (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14 вересня 2016 р. у справі № 6-1215цс15*).

1.12.2. Згідно з ч. 1 ст. 92 ЗК України (у редакції, чинній на час виникнення спірних відносин) право постійного користування земельною ділянкою — це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановленого строку

Зі змісту ч. 2 ст. 92 цього Кодексу вбачається, що передача земельної ділянки у постійне користування громадянам не передбачена.

Пунктом 6 Перехідних положень ЗК України визначено, що громадяни та юридичні особи, які мають у постійному користуванні земельні ділянки, але за цим Кодексом не можуть мати їх на такому праві, повинні до 1 січня 2008 р. переоформити у встановленому порядку право власності або право оренди на них.

Отже, земельні ділянки, надані громадянам або юридичним особам у постійне користування, перебувають у власності держави або у власності територіальної громади до переоформлення у встановленому порядку та отримання у власність чи користування.

Відповідно до ст. 116 ЗК України, громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених цим Кодексом. Набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування.

Правовою підставою набуття права власності та права користування на землю згідно зі статтями 116, 118 ЗК України є рішення органу виконавчої влади або органів місцевого самоврядування.

Згідно з ч. 1 ст. 126 ЗК України право власності на земельну ділянку посвідчується державним актом, крім випадків, визначених ч. 2 цієї статті.

Відповідно до ст. 1225 ЦК України право власності на земельну ділянку переходить до спадкоємців за загальними правилами спадкування (зі збереженням її цільового призначення) при підтвердженні цього права спадкодавця державним актом на право власності на землю або іншим правостановлюючим документом. У порядку

спадкування можуть передаватися також право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис), право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій), право користування чужим майном (сервітут).

Згідно з ч. 1 ст. 407 ЦК України право користування чужою земельною ділянкою встановлюється договором між власником земельної ділянки і особою, яка виявила бажання користуватися цією земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб.

Відповідно до ч. 2 ст. 407 ЦК України (у редакції, що діяла на час відкриття спадщини), та ч. 2 ст. 102¹ ЗК України право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис) може відчужуватися і передаватися у порядку спадкування.

Згідно зі ст. 1218 ЦК України до складу спадщини входять усі права та обов'язки, що належали спадкодавцеві на момент відкриття спадщини і не припинилися внаслідок його смерті.

Разом з тим ст. 23 Закону України від 19 червня 2003 р. № 973-IV «Про фермерське господарство» передбачено, що успадкування фермерського господарства (цілісного майнового комплексу або його частини) здійснюється відповідно до закону.

Відповідно до ст. 19 цього Закону до складу майна фермерського господарства (складеного капіталу) можуть входити: будівлі, споруди, облаштування, матеріальні цінності, цінні папери, продукція, вироблена господарством в результаті господарської діяльності, одержані доходи, інше майно, набуто на підставах, що не заборонені законом, право користування землею, водою та іншими природними ресурсами, будівлями, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права (в тому числі на інтелектуальну власність), грошові кошти, які передаються членами фермерського господарства до його складеного капіталу.

Згідно з ч. 1 ст. 20 зазначеного Закону майно фермерського господарства належить йому на праві власності. Член фермерського господарства має право на отримання частки майна фермерського господарства при його ліквідації або у разі припинення членства у фермерському господарстві. Розмір частки та порядок її отримання визначаються статутом фермерського господарства.

Аналіз зазначених норм свідчить про те, що право користування земельною ділянкою, що виникло в особи на підставі державного акта на право користування земельною ділянкою, не входить до складу спадщини і припиняється зі смертю особи, якій належало таке право (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 5 жовтня 2016 р. у справі № 6-2329цс16; від 23 листопада 2016 р. у справі № 6-3113цс15*).

Підрозділ 1.13. Спори у справах про захист прав споживачів

1.13.1. Згідно зі ст. 2 Закону України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III «Про банки і банківську діяльність» вклад (депозит) — це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України від 12 липня 2001 р. № 2664-III «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» фінансова послуга — це операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, — і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

За договором банківського вкладу (депозиту) одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором (ч. 1 ст. 1058 ЦК України).

Стаття 1 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-XII «Про захист прав споживачів» (далі — Закон № 1023-XII) визначає: споживачем є фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника (п. 22); продукція — це будь-які виріб (товар), робота чи послуга, що виготовляються, виконуються чи надаються для задоволення суспільних потреб (п. 19); послугою є діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб (п. 17); виконавець — це суб'єкт господарювання, який виконує роботи або надає послуги (п. 3).

Відповідно до ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-XII у разі, коли виконавець не може виконати (прострочує виконання) роботу (надання послуги) згідно з договором, за кожний день (кожну годину, якщо тривалість виконання визначено у годинах) прострочення споживачеві сплачується пеня у розмірі 3 % вартості роботи (послуги), якщо інше не передбачено законодавством. У разі коли вартість роботи (послуги) не визначено, виконавець спла-

чує споживачеві неустойку в розмірі 3 % загальної вартості замовлення.

Сплата виконавцем неустойки (пені), встановленої в разі невиконання, прострочення виконання або іншого неналежного виконання зобов'язання, не звільняє його від виконання зобов'язання в натурі.

Аналіз зазначених норм закону свідчить про те, що вкладник за договором депозиту є споживачем фінансових послуг, а банк їх виконавцем та несе відповідальність за неналежне надання цих послуг, передбачену ч. 5 ст. 10 Закону № 1023-XII, а саме сплату пені у розмірі 3 % вартості послуги за кожний день прострочення.

Згідно з ч. 3 ст. 549 ЦК України пенею є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

Пеня є особливим видом відповідальності за неналежне виконання зобов'язання, яка має на меті окрім відшкодування збитків після вчиненого порушення щодо виконання зобов'язання, додаткову стимулюючу функцію для добросовісного виконання зобов'язання.

Крім того, до моменту вчинення порушення пеня відіграє забезпечувальну функцію, і навпаки, з моменту порушення — являє собою міру відповідальності (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 28 вересня 2016 р. у справі № 6-1699цс16*).

1.13.2. Відповідно до частин 1, 2 ст. 32 Закону України від 24 червня 2004 р. № 1875-IV «Про житлово-комунальні послуги» плата за житлово-комунальні послуги нараховується щомісячно відповідно до умов договору в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Розмір плати за комунальні послуги розраховується, виходячи з розміру затверджених цін/тарифів та показань засобів обліку або за нормами, затвердженими в установленому порядку. У разі наявності засобів обліку оплата комунальних послуг здійснюється виключно на підставі їх показників на кінець розрахункового періоду згідно з умовами договору, крім випадків, передбачених законодавством.

Відсутність укладеного договору не звільняє споживачів від сплати за фактично надані послуги.

Відповідно до п. 1.1 Правил користування системами централізованого комунального водопостачання та водовідведення в населених пунктах України, затверджених наказом Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 27 червня 2008 р. № 190 (далі — Правила № 190), ці правила є обов'язковими для всіх юридичних осіб незалежно від форм власності і підпорядкування та фізичних

осіб — підприємців, що мають у власності, господарському віданні або оперативному управлінні об'єкти, системи водопостачання та водовідведення, які безпосередньо приєднані до систем централізованого комунального водопостачання та водовідведення і з якими виробником укладено договір на отримання питної води, скидання стічних вод.

Правила надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2005 р. № 630, регулюють відносини між суб'єктом господарювання, предметом діяльності якого є надання житлово-комунальних послуг (виконавець), і фізичною та юридичною особою (споживач), яка отримує або має намір отримувати послуги з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення. Відповідно до п. 21 зазначених Правил у разі відсутності у квартирі (будинку садибного типу) та на вводах у багатоквартирний будинок засобів обліку води і теплової енергії плата за надані послуги справляється згідно з установленими нормативами (нормами) споживання: з централізованого постачання холодної та гарячої води і водовідведення — з розрахунку на одну особу та на ведення особистого підсобного господарства.

Враховуючи вищезазначене, поширюючи на спірні правовідносини Правила № 190, необхідно встановити мету переобладнання житлового будинку у багатоквартирний, чи використовуються такі квартири для фактичного здійснення підприємницької діяльності, що могло б свідчити про належність застосування зазначених Правил № 190 у зв'язку з встановленим об'єктом — багатоквартирним будинком (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 жовтня 2016 р. у справі № 6-1995цс15*).

1.13.3. Відносини, що виникають у зв'язку з договором фінансового лізингу, регулюються положеннями ЦК України про лізинг, найм (оренду), купівлю-продаж, Законом України від 16 грудня 1997 р. № 723/97-ВР «Про фінансовий лізинг».

Стаття 18 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» (далі Закон № 1023-ХІІ) містить самостійні підстави визнання недійсними умов договорів, що обмежують права споживача.

Визначення поняття «несправедливі умови договору» закріплено в ч. 2 ст. 18 цього Закону. Умови договору є несправедливими, якщо всупереч принципу добросовісності його наслідком є істотний дисбаланс договірних прав та обов'язків на шкоду споживачу.

У справі, яка переглядалася, суди встановили, що згідно з оспорюваним п. 12.11 договору фінансового лізингу у випадку розірвання договору

лізингоодержувачем до підписання акта приймання-передачі предмета лізингу, лізингодавець повертає сплачені кошти з вирахуванням штрафу за дострокове розірвання — 20 % від сплаченої суми авансового платежу. У такому випадку комісія за організацію договору лізингоодержувачу не повертається.

При цьому в разі збільшення вартості предмета лізингу лізингоодержувач повинен одноразово сплатити різницю такої вартості до моменту купівлі предмета лізингу лізингодавцем для відповідності відсоткового розміру авансового платежу фактичній вартості предмета лізингу на момент його купівлі у продавця, а також одноразово сплатити різницю комісії за організацію до моменту купівлі предмета лізингу лізингодавцем. У разі зменшення вартості предмета лізингу в момент його передачі лізингоодержувачу різниця комісії за організацію поверненню не підлягає (п. 5.4 договору).

Окрім того, умовами договору передбачено право лізингодавця розірвати договір в односторонньому порядку за умови невиконання лізингоодержувачем його положень, однак таке право у лізингоодержувача умовами договору не передбачено (пункти 4.3, 4.4 договору).

За таких обставин суди дійшли помилкового висновку про те, що оспорюваний п. 12.11 договору фінансового лізингу не підпадає під несправедливі умови, встановлені п. 4 ч. 3 ст. 18 Закону № 1023-ХІІ, оскільки передбачає повернення суми авансових платежів з вирахуванням штрафу за дострокове розірвання договору. Суди не врахували, що цією нормою до несправедливих умов договору віднесено надання можливості продавцю (виконавцю, виробнику) не повертати кошти на оплату, здійснену споживачем, у разі відмови споживача укласти або виконати договір, без встановлення права споживача на одержання відповідної компенсації від продавця (виконавця, виробника) у зв'язку з розірванням або невиконанням ним договору, а спірним пунктом договору передбачено право лізингодавця не повертати лізингоодержувачу комісію за організацію договору, що порушує принцип добросовісності, призводить до істотного дисбалансу договірних прав та обов'язків і завдає шкоди споживачеві, а тому зазначена у п. 12.11 умова договору є несправедливою в розумінні ст. 18 Закону № 1023-ХІІ.

Крім того, розглядаючи зазначений спір, суди не встановили, чи була у лізингової компанії на час укладення спірного договору ліцензія для здійснення фінансових послуг щодо залучення фінансових активів від фізичних осіб, що відповідно до ст. 227 ЦК України може слугувати підставою, за її відсутності, для визнання договору фінансового лізингу недійсним; безпідставно не застосували до спірних правовідносин норму ст. 799 ЦК України, яка підлягає застосуванню, не надавши оцінки від-

сутності нотаріального посвідчення спірного договору в розумінні норми ч. 1 ст. 220 цього Кодексу.

Таким чином, у справі, яка переглядалася, суди неправильно застосували положення ст. 18 Закону № 1023-ХІІ, статей 220, 628, 799, 806 ЦК України, що призвело до неправильного вирішення справи, а це, відповідно до ст. 360⁴ ЦПК України, є підставою для скасування судових рішень судів першої, апеляційної та касаційної інстанцій, ухвалених у цій справі (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 жовтня 2016 р. у справі № 6-1551цс16*).

1.13.4. Положення пунктів 22, 23 ст. 1, ст. 11 Закону України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ «Про захист прав споживачів» з подальшими змінами у взаємозв'язку з положеннями ч. 4 ст. 42 Конституції України треба розуміти так, що їх дія поширюється на правовідносини між кредитором та позичальником (споживачем) за договором про надання споживчого кредиту, що виникають як під час укладення, так і виконання такого договору.

Відповідно до п. 3.6 Правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту, затверджених Постановою правління Національного банку України від 10 травня 2007 р. № 168, банки

не мають права встановлювати платежі, які споживач має сплатити на користь банку за дії, які банк здійснює на власну користь (ведення справи, договору, облік заборгованості споживача тощо), або за дії, які споживач здійснює на користь банку (прийняття платежу від споживача тощо), або що їх вчиняє банк або споживач з метою встановлення, зміни або припинення правовідносин (укладення кредитного договору, внесення змін до нього, прийняття повідомлення споживача про відкликання згоди на кредитного договору тощо).

Суди, дійшовши висновку про те, що обслуговування кредиту є супутньою послугою, за надання якої можливе встановлення комісії, не звернули уваги, що, встановивши в кредитному договорі сплату щомісячної комісії за обслуговування кредиту, відповідач не зазначив, які саме послуги за вказану комісію надаються позивачу. При цьому відповідач нараховував, а позивач сплатив комісію за послуги, що супроводжують кредит, а саме за компенсацію сукупних послуг банку за рахунок позивача, що є незаконним (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 листопада 2016 р. у справі № 6-1746цс16*).

Підрозділ 1.14. Спори щодо визнання прилюдних торгів недійсними

1.14.1. Відповідно до ст. 15 ЦК України кожна особа має право на захист свого цивільного права у разі його порушення, невизнання або оспорювання; кожна особа має право на захист свого інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Виходячи з положень зазначеної правової норми сам по собі факт недотримання вимог щодо строків опублікування оголошення про проведення прилюдних торгів та його змісту, передбачених пунктами 3.5, 3.6 Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038 (далі — Тимчасове положення), що не вплинуло на результат торгів, не може бути підставою для визнання таких торгів недійсними.

Окрім наявності зазначених порушень при проведенні прилюдних торгів, розглядаючи спір, суди повинні встановити, чи були порушені права й законні інтереси особи, яка їх оспорує, способом захисту яких є визнання прилюдних торгів недійсними.

У справі, яка переглядалася, суди дійшли висновку, що прилюдні торги проведено з порушенням Тимчасового положення, оскільки відсутній

звіт про оцінку арештованого нерухомого майна, однак залишили поза увагою, що відповідно постановою державного виконавця було залучено суб'єкта оціночної діяльності для оцінки майна, яке передавалось на реалізацію, та укладено договір щодо проведення експертної оцінки зазначеного майна з метою визначення його ринкової вартості згідно з указаною постановою державного виконавця у зв'язку з виконанням судового рішення про стягнення солідарно з боржників на користь банку кредитної заборгованості. Однак, пославшись на невідповідність у цих документах номера виконавчого провадження, прізвища державного виконавця та власника спірного майна, суди не встановили, чи визначалась вартість майна боржника, яке передавалось на реалізацію в порядку, передбаченому ст. 58 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-ХІV «Про виконавче провадження», та чи наявність зазначених невідповідностей у виконавчих документах вплинула на результат прилюдних торгів та чи порушено внаслідок цього права й законні інтереси осіб під час проведення прилюдних торгів, які їх оспорювали (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 6 липня 2016 р. у справі № 6-3174цс15*).

1.14.2. Відповідно до ст. 1 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-ІV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-ІV) іпотека — це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном,

що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника у порядку, встановленому цим Законом.

За положеннями частин 1, 3 ст. 33 Закону № 898-IV у разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель має право задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки.

Право іпотекодержателя на звернення стягнення на предмет іпотеки також виникає з підстав, установлених ст. 12 цього Закону.

Звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється на підставі рішення суду, виконавчого напису нотаріуса або згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя.

За змістом ст. 41 Закону № 898-IV реалізація предмета іпотеки, на який звертається стягнення за рішенням суду, проводиться шляхом продажу на прилюдних торгах у межах процедури виконавчого провадження, передбаченої Законом України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (далі — Закон № 606-XIV), з дотриманням вимог цього Закону.

Виконавче провадження є процесуальною формою, що гарантує примусову реалізацію рішення суду, яким підтверджені права та обов'язки суб'єктів матеріальних правовідносин цивільної справи.

Закон № 606-XIV визначає умови і порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), що відповідно до закону підлягають примусовому виконанню у разі невиконання їх у добровільному порядку.

Главою 4 цього Закону визначається загальний порядок звернення стягнення на майно боржника. Серед іншого, відповідно до ч. 1 ст. 52 цього Закону, звернення стягнення на майно боржника полягає в його арешті, вилученні та примусовій реалізації.

Стаття 44 цього Закону передбачає черговість задоволення вимог стягувачів, згідно з якою в першу чергу задовольняються забезпечені заставою вимоги щодо стягнення з вартості заставленого майна.

Положеннями ст. 54 Закону № 606-XIV визначено особливості звернення стягнення на заставлене майно. Зокрема, згідно з ч. 8 цієї статті примусове звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється державним виконавцем з урахуванням положень Закону № 898-IV.

Отже, за змістом цієї статті підставою для застосування положень Закону № 898-IV до спірних правовідносин є звернення стягнення на предмет іпотеки, тобто його арешт, вилучення та

примусова реалізація в розумінні ч. 1 ст. 52 Закону № 606-XIV.

Таким чином, норми Закону № 606-XIV допускають звернення стягнення на предмет іпотеки в ході процедури виконавчого провадження без судового рішення про звернення стягнення на предмет іпотеки, в межах процедури стягнення коштів з іпотекодавця на користь іпотекодержателя.

Якщо за судовим рішенням з відповідача стягнуто кредитну заборгованість, то суд не може змінити спосіб виконання такого рішення суду на звернення стягнення на предмет іпотеки, оскільки виконання рішення суду про стягнення заборгованості має виконуватися за рахунок усього майна, що належить боржнику.

Відповідно до порядку примусового звернення стягнення коштів з боржника, врегульованого Законом № 606-XIV, першочергово звертається стягнення на відповідні кошти боржника, рухоме майно, а за його відсутності — на об'єкти нерухомості.

Статтею 54 цього Закону передбачено, що звернення стягнення на заставлене майно в порядку примусового виконання допускається за виконавчими документами для задоволення вимог стягувача-заставодержателя.

Оскільки ст. 575 ЦК України іпотеку визначено як окремий вид застави, норми Закону № 606-XIV дозволяють звернути стягнення на іпотечне майно для задоволення вимог іпотекодержателя.

Таким чином, норми Закону № 606-XIV дозволяють державному виконавцю передавати на реалізацію предмет іпотеки в ході примусового виконання рішень судів про стягнення на користь іпотекодержателя заборгованості, яка впливає із забезпечених іпотекою зобов'язань, за таких умов: відсутність у боржника будь-якого іншого майна, на яке можна першочергово звернути стягнення; наявність заборгованості виключно перед іпотекодержателем; дотримання порядку реалізації майна, визначеного Законом № 898-IV.

З огляду на зазначене, до спірних правовідносин підлягає застосуванню норма ст. 45 Закону № 898-IV, за якою прилюдні торги можна провести за наявності одного учасника, придбавши майно за його початковою ціною (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 28 вересня 2016 р. у справі № 6-1680цс16*).

1.14.3. Установивши, що проведення прилюдних торгів відбулося з порушенням норм Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» та Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038, суди не перевірили, чи

вплинули ці порушення на результати торгів, чи порушені внаслідок цього права і законні інтереси позивача, який оспорує результати торгів, оскільки підставою для пред'явлення позову про визнання прилюдних торгів недійсними є наявність не лише порушення норм закону під час проведення прилюдних торгів, а й порушення прав і законних інтересів особи, яка їх оспорує (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 12 жовтня 2016 р. у справі № 6-1981цс16*).

1.14.4. За положеннями частин 1, 3 ст. 33 Закону України від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-IV) в разі невиконання або неналежного виконання боржником основного зобов'язання іпотекодержатель має право задовольнити свої вимоги за основним зобов'язанням шляхом звернення стягнення на предмет іпотеки. Право іпотекодержателя на звернення стягнення на предмет іпотеки також виникає з підстав, установлених ст. 12 цього Закону.

Звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється на підставі рішення суду, виконавчого напису нотаріуса або згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя.

За змістом ст. 41 Закону № 898-IV реалізація предмета іпотеки, на який звертається стягнення за рішенням суду, проводиться шляхом продажу на прилюдних торгах у межах процедури виконавчого провадження, передбаченої Законом України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (далі — Закон № 606-XIV), з дотриманням вимог цього Закону.

Підрозділ 1.15. Спори, що виникають з договорів страхування

1.15.1. Стаття 625 ЦК України встановлює відповідальність за порушення грошового зобов'язання.

За ч. 2 цієї статті боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3 % річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

Грошовим зобов'язанням є таке правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана сплатити гроші на користь другої сторони (кредитора), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Таким чином, правовідношення, в якому замовник зобов'язаний оплатити надану послугу в грошах, а виконавець має право вимагати від замовника відповідної оплати, тобто в якому передбачається передача грошей як предмета договору або сплата їх як ціни договору, є грошовим зобов'язанням.

Положеннями ст. 54 Закону № 606-XIV визначено особливості звернення стягнення на заставлене майно. Зокрема, згідно із ч. 8 цієї статті примусове звернення стягнення на предмет іпотеки здійснюється державним виконавцем з урахуванням положень Закону № 898-IV.

Таким чином, норми Закону № 606-XIV допускають звернення стягнення на предмет іпотеки в ході процедури виконавчого провадження без відповідного рішення в межах процедури стягнення коштів з іпотекодавця на користь іпотекодержателя.

Статтею 54 цього Закону передбачено, що звернення стягнення на заставлене майно в порядку примусового виконання допускається за виконавчими документами для задоволення вимог стягувача-заставодержателя.

Оскільки ст. 575 ЦК України іпотеку визначено як окремий вид застави, то норми Закону № 606-XIV дозволяють звернути стягнення на іпотечне майно для задоволення вимог іпотекодержателя.

Отже, норми цього Закону дозволяють державному виконавцю передавати на реалізацію предмет іпотеки в ході примусового виконання рішень судів про стягнення на користь іпотекодержателя заборгованості, яка впливає із забезпечених іпотекою зобов'язань, за таких умов: відсутність у боржника будь-якого іншого майна, на яке можна першочергово звернути стягнення; наявність заборгованості виключно перед іпотекодержателем; дотримання порядку реалізації майна, визначеного Законом № 898-IV (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14 грудня 2016 р. у справі № 6-890цс16*).

Саме до таких грошових зобов'язань належить укладений договір про надання послуг, оскільки він установлює ціну договору — страхову суму.

Отже, можна зробити висновок, що правовідносини з виплати страхового відшкодування, які склалися між сторонами у справі на підставі договору добровільного страхування наземних транспортних засобів, цивільно-правової відповідальності водія та від нещасного випадку з водієм та пасажиром на транспорті від 19 квітня 2013 р., є грошовим зобов'язанням.

Таким чином, зважаючи на юридичну природу правовідносин сторін як грошових зобов'язань, на них поширюється дія ч. 2 ст. 625 ЦК України як спеціального виду цивільно-правової відповідальності за прострочення виконання зобов'язання (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 21 грудня 2016 р. у справі № 6-1003цс16*).

Підрозділ 1.16. Оскарження дій та/або актів державного виконавця

1.16.1. Згідно зі ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Положеннями ст. 1 Закону України від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (далі — Закон № 606-XIV) передбачено, що виконавче провадження як завершальна стадія судового провадження та примусове виконання рішень інших органів — це сукупність дій органів і посадових осіб, що спрямовані на примусове виконання рішень судів та інших органів, які провадяться на підставах, в межах повноважень та у спосіб, визначених цим Законом, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону та інших законів, а також рішеннями, що відповідно до цього Закону підлягають примусовому виконанню.

Примусове виконання рішень здійснюють державні виконавці визначені Законом України від 24 березня 1998 р. № 202/98-ВР «Про державну виконавчу службу» (далі — № 202/98-ВР) (ч. 2 ст. 2 Закону № 606-XIV).

Згідно з ч. 2 ст. 4 Закону № 202/98-ВР державний виконавець є представником влади і здійснює примусове виконання судових рішень, постановлених іменем України, та рішень інших органів (посадових осіб), виконання яких покладено на державну виконавчу службу, у порядку передбаченому законом.

Відповідно до п. 1 ч. 2 ст. 11 Закону № 606-XIV державний виконавець здійснює заходи, необхідні для своєчасного і в повному обсязі виконання рішення, зазначеного в документі на примусове виконання рішення, у спосіб та в порядку, встановленому виконавчим документом і цим Законом.

Згідно зі ст. 26 Закону № 606-XIV державний виконавець відмовляє у відкритті виконавчого провадження у разі пред'явлення виконавчого документа до органу державної виконавчої служби не за місцем або не за підвідомчістю виконання рішення суду.

Частина 1 ст. 21 Закону № 606-XIV передбачає, що на відділ примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України покладається виконання рішень, за якими, зокрема, сума зобов'язань становить десять та більше мільйонів гривень або еквівалентну суму в іноземній валюті.

Оскільки законодавством державного виконавця не наділено правом змінювати суму заборгованості, а підстав для перерахунку суми заборгованості, розрахованої та визначеної у рішенні суду немає, тому обґрунтованим є висновок про законність винесення державним виконавцем постанови про відмову у відкритті виконавчого провадження з підстав, передбачених статтями 21, 26 Закону № 606-XIV (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 28 вересня 2016 р. у справі № 6-2159цс16*).

Підрозділ 1.17. Розгляд заяв про визнання фізичної особи недієздатною

1.17.1. За положеннями ч. 1 ст. 39 ЦК України фізична особа може бути визнана судом недієздатною, якщо вона внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу не здатна усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними.

При цьому зміст цієї норми слід тлумачити таким чином, що суд має право, але не зобов'язаний визнати фізичну особу недієздатною.

Частиною 2 ст. 39 ЦК України встановлено, що порядок визнання фізичної особи недієздатною встановлюється ЦПК України.

Відповідно до ст. 239 ЦПК України суд за наявності достатніх даних про психічний розлад здоров'я фізичної особи призначає для встановлення її психічного стану судово-психіатричну експертизу.

Метою проведення судово-психіатричної експертизи є з'ясування наявності чи відсутності психічного розладу, здатного вплинути на усвідомлення особою своїх дій та керування ними.

Правові, організаційні і фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення

правосуддя визначає Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII «Про судову експертизу».

Судово-експертна діяльність здійснюється на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження (ст. 3 цього Закону).

Законодавство України про судову експертизу складається також з інших нормативно-правових актів, зокрема Порядку проведення судово-психіатричної експертизи, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 8 жовтня 2001 р. № 397.

Відповідно до п. 35 цього Порядку висновок експертизи повинен бути обґрунтованим і містити відповіді на поставлені перед ним питання у межах його компетенції, мати конкретний характер. У разі виявлення експертом важливих фактів, з приводу яких йому не були поставлені запитання, він дає відповідь з власної ініціативи. Відповіді не можуть мати форму рекомендацій або вказівок слідству чи суду.

Із аналізу зазначених норм вбачається, що висновок про недієздатність фізичної особи слід

робити, перш за все, на основі доказів, які свідчать про внутрішній, психічний стан особи в сукупності за умови, що особа страждає саме хронічним, стійким психічним розладом, внаслідок чого у неї виникає абсолютна неспроможність розуміти значення своїх дій та (або) керувати ними, і в основу рішення суду про визнання особи недієздатною не може покладатися висновок експертизи, який ґрунтується на припущеннях.

Отже, при проведенні експертизи щодо наявності в особи хронічного, стійкого психічного розладу експерт повинен дослідити стан психічного здоров'я особи протягом певного часу, посплав-

шись на медичні документи, їх аналіз та особисте дослідження особи, зробити висновок щодо наявності в особи саме стійкого, хронічного психічного розладу, визначити час, із якого в особи виникло таке захворювання, встановити чи повністю особа не здатна внаслідок цього захворювання усвідомлювати свої дії та керувати ними.

Таким чином, із указаних питань висновок експерта повинен бути повним та категоричним, та не має допускати іншого розуміння змісту, ніж зазначений (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 19 жовтня 2016 р. у справі № 6-384цс16*).

Розділ 2. Постанови, прийняті за результатами розгляду справ з підстав, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 355 ЦПК України (неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права — при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності або встановленої законом компетенції судів щодо розгляду цивільних справ)

Підрозділ 2.1. Реалізація права на апеляційне оскарження судового рішення

2.1.1. Відповідно до ч. 1 ст. 292 ЦПК України сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково.

Апеляційному суду було надано копії договорів іпотеки, постанови про відкриття виконавчого провадження, акту опису та арешту майна, з яких вбачалося, що частина нерухомого майна, яка була предметом поділу між подружжям та перейшла у власність одного з подружжя, перебуває в іпотеці банку, це майно описане та арештоване в процесі примусового виконання рішення суду про стягнення з іншого з подружжя на користь банку суми боргу за кредитним договором.

За таких обставин висновок судів апеляційної та касаційної інстанцій про те, що оскаржуваною ухвалою про затвердження мирової угоди та закриття провадження у справі суд не вирішував питання про права та обов'язки банку, був помилковим, суперечив змісту ст. 292 ЦПК України та перешкоджає подальшому провадженню у справі (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 листопада 2016 р. у справі № 6-2513цс16*).

2.1.2. Відповідно до ст. 303 ЦПК України під час розгляду справи в апеляційному порядку апеляційний суд перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої

інстанції. Апеляційний суд не обмежений доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення.

Прийнявши до розгляду апеляційну скаргу заявниці та за результатами її розгляду постановивши ухвалу про залишення без змін ухвали суду першої інстанції, апеляційний суд зазначені вимоги закону залишив поза увагою.

Відповідно до ч. 5 ст. 175 ЦПК України якщо умови мирової угоди суперечать закону, суд постановляє ухвалу про відмову у визнанні мирової угоди і продовжує судовий розгляд.

Суд не перевіряв наведених в апеляційній скаргі доводів про те, що в поділ майна між подружжям увійшли нежитлові приміщення в будівлі житлово-комерційного призначення, яка не завершена будівництвом, в установленому законом порядку не введена в експлуатацію, право власності на приміщення за жодним з подружжя в установленому законом порядку не зареєстровано (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 листопада 2016 р. у справі № 6-1133цс16*).

2.1.3. Процесуальний порядок провадження у цивільних справах визначається ЦПК України та іншими законами України, якими встановлюється зміст, форма, умови виконання процесуальних дій, сукупність цивільних процесуальних

прав і обов'язків суб'єктів цивільно-процесуальних правовідносин та гарантій їх реалізації.

Цивільне процесуальне право діє відносно осіб у часі та просторі.

Дія процесуального закону в часі полягає в тому, що провадження в цивільних справах ведеться відповідно до цивільних процесуальних законів, чинних на час вчинення окремих процесуальних дій, розгляду і вирішення справи (ч. 3 ст. 2 ЦПК України).

Згідно з цією нормою закон, який встановлює нові обов'язки, скасовує чи звужує права, належні учасникам цивільного процесу, чи обмежує їх використання, не має зворотної дії в часі.

Стаття 13 ЦПК України, яка була чинною на час вчинення відповідачем процесуальної дії і на час розгляду його апеляційної скарги судом, надавала право особам на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень і не передбачала винятків із цього правила.

Підрозділ 2.2. Реалізація права на касаційне оскарження судового рішення

2.2.1. Відповідно до п. 28¹ ч. 1 ст. 293 ЦПК України окремо від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції щодо виправлення помилки у виконавчому листі або визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню.

За змістом п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК України сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право оскаржити у касаційному порядку ухвали суду першої інстанції, вказані у пунктах 1, 3, 4, 13—18, 20, 24—29, 31—33 ч. 1 ст. 293 цього Кодексу, після їх перегляду в апеляційному порядку, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі.

У цій статті наведено перелік ухвал суду першої інстанції, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду. Пунктами 1, 3, 4, 13—18, 20, 24—29, 31—33 ч. 1 ст. 293 цього Кодексу можливість оскарження ухвали суду першої інстанції про відмову в задоволенні заяви щодо визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню, не передбачено.

Отже, оскарження в касаційному порядку ухвали суду першої інстанції про відмову в задоволенні заяви щодо визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню, не передбачено (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 6 липня 2016 р. у справі № 6-701ц/16*).

2.2.2. Згідно з ч. 1 ст. 325 ЦПК України касаційна скарга може бути подана протягом 20 днів з дня набрання законної сили рішенням (ухвалою) апеляційного суду.

У справі, яка переглядалася, 6 листопада 2014 р. відповідач подав апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції від 5 жовтня 1998 р. та просив поновити строк на апеляційне оскарження цього рішення.

Таким чином, виходячи зі сформульованого в ч. 3 ст. 2 ЦПК України загального правила дії процесуальних норм у часі, апеляційний суд, вирішуючи питання про відкриття апеляційного провадження за апеляційною скаргою відповідача, повинен був застосувати процесуальні норми, які були чинними на час вчинення зазначеної процесуальної дії, тобто на час подання ним апеляційної скарги та розгляду справи в апеляційній інстанції, а не на час ухвалення судом першої інстанції оскаржуваного відповідачем рішення (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 30 листопада 2016 р. у справі № 6-1697ц/16*).

Відповідно до положень ч. 1 ст. 73, ч. 2 ст. 325 ЦПК України у разі пропущення строку, встановленого ч. 1 цієї статті, з причин, визнаних поважними, суддя касаційної інстанції за заявою особи, яка подала скаргу, може поновити цей строк.

Згідно із ч. 1 ст. 218 ЦПК України рішення суду або його вступна та резолютивна частини проголошуються негайно після закінчення судового розгляду і прилюдно, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Головуючий роз'яснює зміст рішення, порядок і строк його оскарження. У разі проголошення у судовому засіданні тільки вступної та резолютивної частин судового рішення суд повідомляє, коли особи, які беруть участь у справі, зможуть ознайомитися з повним рішенням суду.

Відповідно до ст. 222 ЦПК України копії повного рішення суду видаються особам, які брали участь у справі, негайно після проголошення такого рішення. У разі проголошення тільки вступної та резолютивної частин судового рішення, особам, які брали участь у справі і були присутні у судовому засіданні, негайно після його проголошення видаються копії судового рішення з викладом вступної та резолютивної частин.

Якщо недотримання строків касаційного оскарження було зумовлене діями (бездіяльністю) суду апеляційної інстанції, зокрема, особі не надіслано протягом строку на касаційне оскарження копію повного тексту ухвали суду апеляційної інстанції, то ця обставина може бути підставою для поновлення строку на касаційне оскарження за заявою особи, яка оскаржує судові рішення.

Постановляючи ухвалу про відмову у відкритті касаційного провадження, суд не звернув уваги на те, що з вини суду апеляційної інстан-

ції заявник не отримав повного тексту оскаржуваного судового рішення, у зв'язку з чим він був позбавлений права подання касаційної скарги та її мотивування відповідно до вимог ст. 326 ЦПК України, а тому касаційний суд дійшов передчасного висновку щодо відмови у відкритті касаційного провадження (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 5 жовтня 2016 р. у справі № 6-1724цс16*).

2.2.3. Згідно з частинами 1, 2 ст. 15 ЦПК України у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невізнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за КАС України або ГПК України віднесено до компетенції адміністративних чи господарських судів.

Разом з тим справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна, та з інших підстав підвідомчі господарським судам відповідно до ст. 12 ГПК України.

За положеннями ст. 16 ЦПК України не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Згідно з ч. 2 ст. 118 ЦПК України позивач має право об'єднати в одній позовній заяві кілька вимог, пов'язаних між собою.

Відповідно до роз'яснень, викладених в абз. 1 п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції», вирішуючи питання про відкриття провадження у справі, суд повинен виходити з того, що згідно зі ст. 124 Конституції України юрисдикція загальних судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, а за частинами 1, 2 ст. 15 ЦПК України у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невізнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ за КАС України (ст. 17) або ГПК України (статті 1, 12) віднесено до компетенції адміністративних чи господарських судів. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Абзацом 3 п. 15 цієї постанови роз'яснено, що вимоги позивача до кількох відповідачів можуть бути об'єднані в одне провадження, якщо ці вимоги однорідні, зокрема такі, які нерозривно пов'язані між собою, або від вирішення однієї з них залежить вирішення інших. Таке об'єднання не допускається, якщо відсутня спільність предмета позову.

Оскільки не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, коли їх розгляд проводиться за правилами іншого виду судочинства.

Після відкриття провадження у справі суд своєю ухвалою закриває провадження, якщо справа не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України) (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 26 жовтня 2016 р. у справі № 6-1198цс16*).

2.2.4. Згідно з п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України однією з основних засад судочинства в Україні є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом.

Реалізацією права особи на судовий захист є можливість оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина.

Відповідно до ч. 1 ст. 324 ЦПК України сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити у касаційному порядку рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, рішення і ухвали апеляційного суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду.

У справі, яка переглядалася, вирішувалося питання про припинення права власності відповідача на частку у спільному майні (квартирі), співвласником якого є заявниця, отже висновок суду касаційної інстанції про те, що оскаржуваним рішенням суд не вирішував питання про її права та обов'язки, був помилковим, суперечив змісту ст. 324 ЦПК України та перешкодив подальшому провадженню у справі (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 9 листопада 2016 р. у справі № 6-2006цс16*).

2.2.5. Відповідно до п. 281 ч. 1 ст. 293 ЦПК України окремо від рішення суду можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали суду першої інстанції щодо виправлення помилки у виконавчому листі або визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню.

За змістом п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК України сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право оскаржити у касаційному порядку

ухвали суду першої інстанції, вказані у пунктах 1, 3, 4, 13—18, 20, 24—29, 31—33 ч. 1 ст. 293 цього Кодексу, після їх перегляду в апеляційному порядку, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі.

Аналіз зазначених норм матеріального права дає змогу дійти висновку про те, що ухвала суду апеляційної інстанції про задоволення заяви

щодо визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню, перешкоджає подальшому провадженню у справі та підлягає оскарженню в касаційному порядку відповідно до вимог ч. 1 ст. 293, п. 2 ч. 1 ст. 324 ЦПК України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 листопада 2016 р. у справі № 6-1954цс16*).

Підрозділ 2.3. Вирішення питань щодо правильного визначення юрисдикції суду

2.3.1. Відповідно до ст. 16 ЦПК України не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Оскільки не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, розгляд яких проводиться за правилами іншого виду судочинства.

Вирішуючи позов, суди зазначених вимог закону не врахували, безпідставно прийняли до провадження спір, що виник між юридичними особами і підлягає розгляду в порядку господарського судочинства, розглянули його разом із вимогами, які вирішуються в порядку цивільного судочинства (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 7 вересня 2016 р. у справі № 6-1593цс16*).

2.3.2. Продаж частки у статутному капіталі товариства означає відчуження сукупності корпоративних прав та обов'язків, пов'язаних з участю особи в товаристві, серед яких, зокрема, право на управління товариством, на отримання частини прибутку від діяльності товариства. Особа, яка придбала частку у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю у встановленому порядку, одночасно отримує право на участь у вказаному товаристві.

Оскільки спір виник між учасниками товариства щодо купівлі-продажу часток у статутному фонді цього товариства, що пов'язано з розпорядженням корпоративними правами, тому спір є корпоративним, а отже справа підлягає розгляду за правилами господарського судочинства (*постанова судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 14 вересня 2016 р. у справі № 6-457цс16*).

2.3.3. У порядку цивільного судочинства загальні суди вирішують справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, у яких хоча б одна зі сторін є

фізичною особою, зокрема спори, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також із інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства (статті 3, 15 ЦПК України).

Отже, в порядку цивільного судочинства можуть розглядатися будь-які справи, у яких хоча б одна зі сторін є фізичною особою, якщо їх вирішення не віднесено до інших видів судочинства.

Завданням адміністративного судочинства відповідно до ст. 2 КАС України є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Справа адміністративної юрисдикції — переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень (п. 1 ч. 1 ст. 3 КАС України).

Юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення (ч. 2 ст. 4 КАС України).

Згідно з ч. 2 ст. 17 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби та спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених Конституцією та законами України.

Порядок відшкодування курсантами та особами офіцерського складу витрат, пов'язаних з їх утриманням у вищих навчальних закладах, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 р. № 964.

Зазначений Порядок визначає механізм відшкодування курсантами в разі дострокового розірвання контракту через небажання продовжувати навчання або через недисциплінованість та в разі відмови від подальшого проходження військової служби на посадах осіб офіцерського складу після закінчення вищого навчального закладу, а також особами офіцерського складу, які звільняються з військової служби протягом п'яти років після закінчення вищого військового навчального закладу або військового навчального підрозділу вищого навчального закладу відповідно до пунктів «е», «є», «ж», «и», «і» ч. 6 ст. 26 Закону України від 25 березня 1992 р. № 2232-ХІІ «Про військовий обов'язок і військову службу» витрат, пов'язаних з їх утриманням у вищому навчальному закладі, у тому числі і на користь СБУ.

Отже, спір у справі, яка переглядалася, виник з приводу відшкодування вартості навчання особою, яку звільнено з військової служби у запас протягом п'яти років після закінчення вищого військового навчального закладу відповідно до підпункту «б» п. 61 і підпункту «и» п. 62 Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України № 1262/2007 у зв'язку із систематичним невиконанням умов контракту військовослужбовцем та виключено зі списків особового складу Академії СБУ.

Таким чином, установивши у справі, яка переглядалася, що між СБУ та фізичною особою виник спір з приводу відшкодування витрат, пов'язаних з утриманням курсанта у вищому навчальному закладі, підпорядкованому СБУ, яка у цих правовідносинах не є суб'єктом владних повноважень, суди апеляційної та касаційної інстанцій дійшли обґрунтованого висновку про те, що справа підлягає вирішенню за правилами цивільного судочинства.

Позовна давність поширюється на відповідні правовідносини (цивільні чи адміністративні) згідно з вимогами закону, адже застосування відповідних норм закону, зокрема гл. 19 «Позовна давність» ЦК України чи гл. 8 «Строки» КАС України, залежить від того, у порядку якого судочинства підлягає розгляду справа — цивільного чи адміністративного.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 257 ЦК України загальна позовна давність встановлюється тривалістю у три роки.

Отже, у справі, яка переглядалася, суд першої інстанції, з висновками якого погодилися суди апеляційної та касаційної інстанцій, дійшов обґрунтованого висновку про те, що справа підлягає розгляду в порядку ЦПК України, правильно застосувавши норми статей 3, 15 цього Кодексу, статей 3, 4, 15, 17 КАС України, а також що позивач звернувся до суду за захистом свого цивільного права в межах позовної давності, передбаче-

ної положеннями ст. 257 ЦК України (*постанова судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України від 12 жовтня 2016 р. у справі № 6-2154цс16*).

2.3.4. За загальним правилом у порядку цивільного судочинства загальні суди вирішують справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, у яких хоча б одна зі сторін є фізичною особою, зокрема спори, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також із інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства (статті 3, 15 ЦПК України).

Справа адміністративної юрисдикції — переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень (п. 1 ч. 1 ст. 3 КАС України).

Юрисдикція адміністративних судів поширюється на всі публічно-правові спори, крім спорів, для яких законом встановлений інший порядок судового вирішення (ч. 2 ст. 4 КАС України).

Відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 3 КАС України суб'єкт владних повноважень — це орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень.

Публічно-правовий характер спору визначається тим, що вказані суб'єкти наділені владно-управлінськими повноваженнями у сфері реалізації публічного інтересу.

У справі, яка переглядалася, районна адміністрація звернулася до суду з позовом до фізичної особи про знесення самочинно збудованого гаража, який збудовано на земельній ділянці, що не була відведена відповідачу в установленому законом порядку для цієї мети.

У положеннях спеціальної матеріально-правової норми, що міститься в ч. 1 ст. 376 ЦК України, поняття самочинного будівництва визначається через сукупність його основних ознак, за наявності яких об'єкт нерухомості може бути визнаний самочинним, зокрема якщо такий об'єкт: 1) збудований або будується на земельній ділянці, що не була відведена в установленому порядку для цієї мети; 2) збудований без належного дозволу чи належно затвердженого проекту; 3) збудований з істотними порушеннями будівельних норм і правил.

Якщо власник (користувач) земельної ділянки заперечує проти визнання права власності на

нерухоме майно за особою, яка здійснила (здійснює) самочинне будівництво на його земельній ділянці, або якщо це порушує права інших осіб, майно підлягає знесенню особою, яка здійснила (здійснює) самочинне будівництво, або за її рахунок (ч. 4 ст. 376 ЦК України).

З урахуванням змісту ст. 376 ЦК України в поєднанні з положеннями статей 16, 386, 391 ЦК України вимоги про знесення самочинно збудованого нерухомого майна на земельній ділянці, власником або користувачем якої є інша особа, можуть бути заявлені власником чи користувачем земельної ділянки або іншою особою, права якої порушено, за умови доведеності факту такого порушення самочинною забудовою.

Зазначені положення узгоджуються з нормами статей 3, 15, 16 ЦК України та ст. 3 ЦПК України.

З урахуванням норм ч. 1 ст. 3 ЦПК України, ч. 1 ст. 15 ЦК України правом звернення до суду за захистом наділені: особа в разі порушення, невизнання або оспорювання саме її прав, свобод чи інтересів; органи і особи, яким надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб або державні та суспільні інтереси.

Таким чином, суд повинен установити, чи були порушені, невизнані або оспорювані права, свободи чи інтереси цих осіб, і, залежно від встановленого, вирішити питання про задоволення позовних вимог або відмову в їх задоволенні.

Статтею 12 ЗК України встановлено, що розпорядження землями територіальних громад, передача земельних ділянок комунальної власності у власність громадян та юридичних осіб, надання земельних ділянок у користування із земель комунальної власності належить до повноважень сільських, селищних, міських рад у галузі земельних відносин на території сіл, селищ, міст.

Відповідно до п. 34 ч. 1 ст. 26 Закону України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» вирішення відповідно до закону питань регулювання земельних відносин є виключною компетенцією сільських, селищних, міських рад.

Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад у сфері регулювання земельних відносин визначені ст. 33 цього Закону. Перелік цих повноважень є вичерпним.

Аналіз зазначених вище правових норм свідчить про те, що спір за позовом районної адміністрації (виконавчого органу міської ради) про знесення об'єкта самочинного будівництва, збудованого на земельній ділянці, не відведений у встановленому порядку для цієї мети, підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства, оскільки в такому випадку позивач звертається до суду як власник цієї земельної ділянки за захистом порушеного цивільного права. Отже, цей спір не стосується захисту прав, свобод та інтересів у сфері публіч-

но-правових відносин, а пов'язаний з вирішенням питання щодо права власності на землю.

Таким чином, закриваючи провадження у справі в частині позовних вимог районної адміністрації, суд касаційної інстанції, установивши, що предметом цього спору є об'єкт нерухомості, збудований на земельній ділянці, яка відноситься до державної форми власності, перебуває у спільному користуванні фізичних осіб та не була відведена забудовнику у встановленому порядку для будівництва цього об'єкта, дійшов помилкового висновку про те, що районна адміністрація звернулася до суду як суб'єкт владних повноважень на виконання владних управлінських функцій, тому відносини між сторонами є публічно-правовими й зазначений спір підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 9 листопада 2016 р. у справі № 6-1403цс16*).

2.3.5. Оскільки позивачка не набувала права власності на земельну ділянку, договірних відносин щодо набуття права власності між сторонами не виникло, посилення судів на поширення правил виключної підсудності на правовідносини, що склалися між сторонами, є помилковим. Земельна ділянка не є предметом договору про надання ритуальних послуг, спір між сторонами виник з приводу захисту порушеного немайнового права позивачки. Отже, позов має бути пред'явлено за загальним правилом ч. 2 ст. 109 ЦПК України, згідно з якою позови до юридичних осіб пред'являються за їхнім місцезнаходженням (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 9 листопада 2016 р. у справі № 6-1447цс16*).

2.3.6. Згідно зі ст. 383 ЦПК України сторони виконавчого провадження мають право звернутися до суду із скаргою, якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до цього Кодексу, порушено їх права чи свободи.

Скарга на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби подається до суду, який видав виконавчий документ (ч. 2 ст. 384 ЦПК України).

Справи за скаргами на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи посадової особи державної виконавчої служби розглядаються судом за загальними правилами ЦПК України з особливостями, встановленими ст. 386 цього Кодексу, за участю державного виконавця або іншої посадової особи державної виконавчої служби, рішення, дії або бездіяльність якої оскаржуються.

За результатами розгляду скарги суд постановляє ухвалу (ч. 1 ст. 387 ЦПК України).

Отже, якщо законом встановлено інший порядок судового оскарження рішень, дій чи бездіяльності державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби, то це виключає юрисдикцію адміністративних судів у такій категорії справ (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 листопада 2016 р. у справі № 6-931цс16*).

2.3.7. У порядку цивільного судочинства загальні суди вирішують справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, у яких хоча б одна зі сторін є фізичною особою, зокрема спори, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також із інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства (статті 3, 15 ЦПК України).

Отже, в порядку цивільного судочинства можуть розглядатися будь-які справи, в яких хоча б одна зі сторін є фізичною особою, якщо їх вирішення не віднесено до інших видів судочинства.

Згідно з ч. 1 ст. 1, статтями 2, 12 ГПК України справи у спорах, що виникають при укладенні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, у яких сторонами є юридичні особи, розглядаються господарськими судами.

Відповідно до ст. 16 ЦПК України не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Оскільки не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, розгляд яких проводиться за правилами іншого виду судочинства.

У справі, яка переглядалася, суди, вирішуючи позовні вимоги юридичної особи — банку до юридичної особи — боржника та фізичних осіб — поручителів та зустрічні позовні вимоги фізичних осіб до банку, які виникли з окремих договорів кредиту й поруки та можуть бути самостійними й окремими предметами позову, зазначених вимог закону не врахували, безпідставно прийняли до провадження спір, що виник між юридичними особами і підлягав розгляду в порядку господарського судочинства, та розглянули його разом з вимогами, які вирішуються в порядку цивільного судочинства (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 листопада 2016 р. у справі № 6-2205цс16*).

2.3.8. Частинами 1, 2 ст. 15 ЦПК України визначено, що у порядку цивільного судочинства суди

розглядають справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також щодо інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства. Законом може бути передбачено розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Відповідно до статей 1, 12 ГПК України господарському суду підвідомчі справи між юридичними особами у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів.

Згідно зі ст. 16 ЦПК України не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом.

Оскільки не допускається об'єднання в одне провадження вимог, які підлягають розгляду за правилами різних видів судочинства, якщо інше не встановлено законом, суд відкриває провадження у справі в частині вимог, які належать до цивільної юрисдикції, і відмовляє у відкритті провадження у справі щодо вимог, розгляд яких проводиться за правилами іншого виду судочинства.

Розгляд справ між юридичними особами віднесено до компетенції господарського суду.

У справі, яка переглядалася, вирішуючи позовні вимоги юридичної особи — банку до юридичних осіб — боржника та іпотекодавця, а також фізичних осіб — поручителів, які виникли з окремих договорів кредиту, поруки й іпотеки та можуть бути самостійними й окремими предметами позову, суди зазначених вимог закону не врахували, безпідставно прийняли до провадження справу у спорі, що виник між юридичними особами і підлягав розгляду в порядку господарського судочинства, та розглянули його разом з вимогами, які вирішуються в порядку цивільного судочинства (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 листопада 2016 р. у справі № 6-1472цс16*).

2.3.9. У порядку цивільного судочинства суди розглядають справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також щодо інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства (статті 3, 15 ЦПК України).

За положеннями ст. 1 ГПК України господарським судам підвідомчі спори щодо захисту порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів підприємств, установ, організацій, інших юридичних осіб (у тому числі іноземних), громадян, які здійснюють підприємницьку діяльність без створення юридичної особи.

З огляду на викладене спори між юридичними особами не підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства, оскільки віднесені до компетенції господарського суду (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 23 листопада 2016 р. у справі № 6-1870цс16*).

2.3.10. У порядку цивільного судочинства суди розглядають справи щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також щодо інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства (статті 3, 15 ЦПК України).

За положеннями ч. 2 ст. 2 КАС України до адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження.

Позивач звернувся за захистом порушених прав, що виникли з трудових відносин, тому такий спір підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14 грудня 2016 р. у справі № 6-2319цс16*).

2.3.11. Публічно-правовий спір має свою особливість суб'єктного складу — участь суб'єкта владних повноважень є обов'язковою ознакою для того, щоб класифікувати спір як публічно-правовий. Однак сам по собі цей факт не дає підстав ототожнювати із публічно-правовим та відносити до справи адміністративної юрисдикції будь-який спір за участю суб'єкта владних повноважень.

З огляду на це неправильним є формальне застосування п. 5 ч. 2 ст. 17 КАС України та поширення юрисдикції адміністративних судів на той чи інший спір тільки тому, що до суду звертається суб'єкт владних повноважень як позивач. Зазначене підтверджується також правилами статей 3, 15, 45 ЦПК України, які передбачають право органів державної влади, органів місцевого самоврядування звертатися до суду з заявами в порядку цивільного судочинства у випадках, установлених законом.

Таким чином, аналіз ст. 15 ЦПК України та ст. 17 КАС України дає підстави для висновку, що при вирішенні питання про розмежування компетенції судів щодо розгляду адміністративних і цивільних справ у кожній конкретній справі не достатньо застосування виключно формального критерію — визначення суб'єктного складу спірних правовідносин (участь у них суб'єкта владних повноважень). Визначальною ознакою для правильного вирішення такого питання є характер спірних правовідносин, із яких виник спір.

У справі, рішення суду в якій переглядалося, позивач — районна адміністрація звернувся до суду з позовом до фізичної особи із тих підстав, що відповідачка в порушення приписів законодавства, що регулює містобудівну діяльність, провела реконструкцію власної квартири, здійснивши добудову балкона зі збільшенням площі квартири. Матеріально-правовою вимогою позивач визначив покладення на відповідачку обов'язку привести об'єкт нерухомості (квартиру) в стан, який існував до проведення реконструкції.

Одним із способів захисту цивільних прав та інтересів є відновлення становища, яке існувало до порушення (п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України). При цьому районна адміністрація визначила правовими підставами звернення до суду з позовом закони України від 20 травня 1999 р. № 687-XIV «Про архітектурну діяльність», від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI «Про регулювання містобудівної діяльності» та від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні», які не містять норм про розгляд адміністративним судом, в порядку адміністративного судочинства спорів за зверненням суб'єкта владних повноважень (зокрема, місцевої державної адміністрації) до фізичних осіб про приведення самочинно реконструйованих жилих приміщень у попередній стан.

Таким чином, спір, за вирішенням якого до суду звернулася районна адміністрація, не стосувався захисту прав, свобод чи інтересів у сфері публічно-правових відносин.

Спір стосувався речового права фізичної особи, правомірності здійснення нею правомочностей власника жилого приміщення та виник у зв'язку із запереченням позивачем права відповідачки на проведення змін у квартирі. Отже, спір виник із цивільних, житлових правовідносин і справа за правилами ст. 15 ЦПК України підлягала розгляду в порядку цивільного судочинства (*постанова судових палат у цивільних та адміністративних справах Верховного Суду України від 14 грудня 2016 р. у справі № 6-2554цс16*).

2.3.12. Відповідно до пунктів 1, 3 ч. 1 ст. 15 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

Закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (далі — Закон) установлює правові, фінансові та організаційні засади функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, повноваження Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (далі — Фонд), порядок виплати Фондом від-

шкодування за вкладками, а також регулює відносини між Фондом, банками, Національним банком України, визначає повноваження та функції Фонду щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків.

Відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону Фонд є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває у його господарському віданні. Фонд є суб'єктом управління майном, самостійно володіє, користується і розпоряджається належним майном, вчиняючи стосовно нього будь-які дії (у тому числі відчуження, передача в оренду, ліквідація), що не суперечать законодавству та меті діяльності Фонду.

Відповідно до ст. 47 Закону уповноважена особа Фонду (кілька уповноважених осіб Фонду) визначається виконавчою дирекцією Фонду. До неї застосовуються правила та вимоги, визначені ст. 35 цього Закону. Рішення уповноваженої особи Фонду є обов'язковими для виконання працівниками банку, що ліквідується.

Уповноважена особа Фонду: 1) діє без довірності від імені банку, що ліквідується; 2) звільняє працівників банку відповідно до законодавства України про працю; 3) виконує організаційно-розпорядчі функції для реалізації процедури ліквідації банку; 4) здійснює повноваження Фонду, визначені цим Законом та делеговані їй Фондом; 5) звітує про результати своєї роботи перед виконавчою дирекцією Фонду.

Разом з тим згідно зі ст. 17 КАС України юрисдикція адміністративних судів поширюється на правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням суб'єктом владних повноважень владних управлінських функцій, а також у зв'язку з публічним формуванням суб'єкта владних повноважень шляхом виборів або референдуму. Юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема: 1) спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності; 2) спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; 3) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень; 4) спори, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів; 5) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених Конституцією та законами України; 6) спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму; 7) спори фізичних чи юридичних осіб із розпорядником публічної інформації

щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації.

У справі, яка переглядалася, спірні правовідносини виникли у зв'язку з порушенням банком цивільного права позивача, а саме: невиконання банком письмового розпорядження про перерахування з поточного рахунка позивача грошових коштів на його рахунок в іншому банку, а також відшкодування моральної шкоди.

Згідно із частинами 1, 2 ст. 15 ЦПК України у порядку цивільного судочинства суди розглядають справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд справ за КАС України або ГПК України віднесено до компетенції адміністративних чи господарських судів.

Зважаючи на зазначене, звернення позивача до Фонду не є підставою для розгляду спору в порядку адміністративного судочинства, оскільки позивач звернувся за захистом порушених прав, що виникли із цивільних відносин, тому такий спір підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 14 грудня 2016 р. у справі № 6-2735цс16*).

2.3.13. Відповідно до ч. 1 ст. 15 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також із інших відносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства.

На час виникнення спірних правовідносин позивач працював на посаді начальника Головної державної інспекції з карантину рослин України «Укрголовдержкарантин», тобто перебував на публічній службі.

Пунктом 2 ч. 2 ст. 17 КАС України передбачено, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження та звільнення з публічної служби.

З урахуванням зазначеного заявлені вимоги позивача про стягнення нарахованої, але несплаченої заробітної плати пов'язані з проходженням ним публічної служби, а тому спір є публічно-правовим та підлягає розгляду судом у порядку КАС України (*постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 21 грудня 2016 р. у справі № 6-28цс16*).

(Продовження матеріалу буде опубліковано в наступних номерах журналу)

Віндикаційний позов: умови пред'явлення, задоволення та відмови у задоволенні

Голубєва Н.Ю.,

завідувач кафедри цивільного процесу, професор кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доктор юридичних наук, професор

Summary

This article deals with the analysis of provisions for bringing the vindicative claim, its satisfaction and dismissal. An analysis of basic statutory requirements in the relevant field and specific application of the rules on the vindicative claim has been provided

Віндикаційним називають позов власника майна, який ним не володіє, до невласника, що незаконно володіє цим майном, про вилучення майна в натурі.

Актуальність дослідження особливостей захисту прав власника за допомогою віндикаційного позову зумовлюється зростанням кількості спорів про вилучення майна в натурі в судах України; ускладненням цих спорів внаслідок конкуренції віндикації та реституції, конкуренції віндикації і позовів про повернення майна, яке передано на виконання договору тощо, та неоднакового застосування законодавства при вирішенні цих справ.

До теми віндикаційного позову у цивільному праві зверталися такі вчені, як І.О. Дзера, С.В. Моргунов, С.П. Рабинович, Є.О. Харитонов та ін.

Метою цієї статті є аналіз проблем судової практики при розгляді віндикаційних позовів та шляхів їх вирішення.

Віндикаційним позовом захищається право власності в цілому, оскільки він пред'являється в тих випадках, коли порушені права володіння, користування і розпорядження одночасно. Однак право власності за власником зберігається, що

може бути підтверджено правостановлюючими документами, а також показами свідків і письмовими доказами.

Умови пред'явлення позову:

1. Позивачем є власник (спадкоємець власника) речі (чи інший законний/титульний володілець речі в силу закону чи договору: орендар, особа, якій належить речове право на чуже майно), який не лише позбавлений можливості користуватися і розпоряджатися річчю, але вже й фактично нею не володіє (тобто має відбутися втрата володіння). При цьому особа, яка звернулася до суду з позовом про витребування майна

Віндикаційним позовом захищається право власності в цілому, оскільки він пред'являється в тих випадках, коли порушені права володіння, користування і розпорядження одночасно

із чужого незаконного володіння, повинна довести своє право власності на майно (чи законне володіння), що перебуває у володінні відповідача.

Відповідно до ст. 387 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) та ч. 3 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК) особа, яка звернулася до суду з позовом про витребування майна із чужого незаконного володіння, повинна довести своє право власності на

майно, що знаходиться у володінні відповідача. При цьому суди повинні мати на увазі, що право власності на рухоме майно доводиться за допомогою будь-яких передбачених процесуальним законодавством доказів, що підтверджують виникнення такого права у позивача. Факт знаходження майна на балансі особи сам по собі не є доказом права власності чи законного володіння¹.

Відповідач — незаконний фактичний володільць речі (як добросовісний, так і недобросовісний).

Якщо під час судового розгляду за позовом про витребування майна із чужого незаконного володіння спірне майно було передано відповідачем іншій особі в тимчасове користування, суд відповідно до ст. 33 ЦПК за клопотанням позивача залучає цю особу як співвідповідача. У разі якщо під час судового розгляду за позовом про витребування майна із чужого незаконного володіння спірне майно було відчужено відповідачем іншій особі та передано їй у володіння, суд відповідно до ст. 33 ЦПК за клопотанням позивача замінює первісного відповідача належним відповідачем або залучає до участі у справі цю особу як співвідповідача. При цьому відчужувач залучається до участі у справі як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, на стороні відповідача (статті 35, 36 ЦПК)².

Під незаконним володінням слід розуміти будь-яке фактичне володіння річчю, якщо: 1) воно не має правової підстави (наприклад, володіння украденою річчю); 2) правова підстава якого недійсна (володіння, установлене в результаті недійсного правочину)

Відповідно до ч. 2 ст. 183 ЦК, якщо неподільна річ продана неуповноваженим відчужувачем кільком особам на підставі одного договору і знаходиться в їх володінні, то на стороні набувача буде множинність осіб. У зв'язку із цим зазначені особи є співвідповідачами за позовом про витребування майна із чужого незаконного володіння. Набувачі неподільної речі мають право заперечувати проти такого позову з підстав, передбачених ст. 388 ЦК. При цьому позов про витребування майна підлягає задоволенню, якщо хоча б один із набувачів не є добросовісним³.

До участі у справі за позовом про витребування майна із чужого незаконного володіння залучається особа, яка передала спірне майно відповідачу, зокрема продавець цього майна. Водночас відповідно до ч. 2 ст. 660 ЦК незалучення покупцем продавця до участі у справі звільняє продавця від відповідальності перед покупцем, якщо продавець доведе, що, взявши участь у справі, він міг би відвернути відібрання проданого товару у покупця⁴.

Під незаконним володінням слід розуміти будь-яке фактичне володіння річчю, якщо: 1) воно не має правової підстави (наприклад, володіння украденою річчю); 2) правова підстава якого недійсна (володіння, установлене в результаті недійсного правочину).

2. Майно, якого позбавився власник, має зберегтися в *натурі*. Якщо майно вже знищене, перероблене чи спожите, право власності на нього як таке припиняється. У цьому випадку власник має право лише на захист своїх майнових інтересів, зокрема, за допомогою позову про відшкодування шкоди чи позову з безпідставного збагачення.

3. Майно має знаходитися у фактичному володінні відповідача на момент пред'явлення позову.

З метою забезпечення знаходження майна у володінні відповідача на час судового розгляду позову про право на це майно суд за клопотанням позивача може вжити заходи забезпечення позову (статті 151, 152 ЦПК), наприклад, накласти арешт на майно, заборонити відповідачеві вчиняти певні дії (розпоряджатися і/або користуватися спірним майном), заборонити державному реєстратору прав на нерухоме майно вносити зміни до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, передати спірне майно на зберігання третій особі відповідно до ст. 976 ЦК (судовий секвестр).

У разі задоволення позову про право на майно суд на підставі ст. 217 ЦПК за заявою особи, яка бере участь у справі, також може вжити заходів для забезпечення виконання рішення⁵.

Умови задоволення виндикаційного позову залежать від характеру незаконного володіння, в якому перебуває річ

4. Майно має бути лише індивідуально визначене.

5. Позивач та відповідач не мають перебувати в зобов'язальних відносинах щодо спірного майна.

¹ Див.: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 р. № 5 «Про судову практику в справах про захист права власності та інших речових прав».

² Див.: Там само.

³ Див.: Там само.

⁴ Див.: Там само.

⁵ Див.: Там само.

Зміст *віндикації* — вимога про відновлення володіння річчю.

Умови задоволення *віндикаційного позову* залежать від характеру незаконного володіння, в якому перебуває річ. Закон розрізняє два види незаконного володіння чужою річчю, що породжує різні цивільно-правові наслідки: добросовісне та недобросовісне.

Важливим для практики є питання розмежування поняття добросовісності і недобросовісності набувача. Володілець визнається *добросовісним*, якщо, здобуваючи річ, він не знав і не міг знати про те, що відчужувач речі не має права на її відчуження. У випадку, якщо володілець речі знав чи, принаймні, повинний був знати, що здобуває річ в особи, яка не мала права на її відчуження, він вважається *недобросовісним*.

Добросовісність набуття — це не предмет позову, а одна з обставин, що має значення для справи, яка підлягає доказуванню

Грань між добросовісним та недобросовісним володінням встановлює суд, виходячи з презумпції добросовісності набувача. Для її спростування має бути доведено, що набувач навмисно чи через грубу необережність не взяв до уваги конкретних обставин правочину, з яких чітко видно, що річ відчужується неправомірно.

При цьому доктриною та судовою практикою виокремлено такі основні тези щодо доведення добросовісності набувача:

— незнання або нерозуміння закону не доводить добросовісність (наприклад, купівля майна у неповнолітнього або майна, що знаходиться у заставі, виключає «добру совість»), добросовісність може бути тільки результатом фактичної помилки;

— якщо набувач, хоч і не знав про те, що відчужувач не має права продавати майно, але мав це знати, судячи з обставин продажу, — він не може визнаватися добросовісним (наприклад, купівля майна за занижену ціну не веде до добросовісності);

— для визнання набувача недобросовісним недостатньо простої необачності, а потрібні намір чи груба необережність.

Взагалі ж під поняттям «знав» слід розуміти не лише безпосередню обізнаність особи в тому, що вона набуває майно у суб'єкта, який не наділений правом на його відчуження, а й водночас усвідомлення факту порушення своїми діями прав іншої особи. Щодо застосовуваного законодавцем поняття «повинен був знати», то воно характеризує недобросовісність того володіль-

ця (набувача), який хоч і не був безпосередньо інформований про відсутність у відчужувача права на відчуження майна, але за обставинами його набуття міг та зобов'язаний був про це знати (наприклад, особа набувала майно у незнайомого відчужувача поза межами магазину чи ринку у сумнівній ситуації). У будь-якому разі недобросовісними мають вважатися особи, які заволоділи майном або одержали майно в результаті скоєння злочину (наприклад, крадіжки, грабежу, розбою, шахрайства), що встановлено в порядку, передбаченому законом. При цьому ці особи завжди мають вважатися такими, що знали про незаконність свого володіння⁶.

Набувач не може бути визнаний добросовісним, якщо на момент вчинення правочину з набуття майна право власності в Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно було зареєстроване не за відчужувачем або у цьому реєстрі був запис про судовий спір відносно цього майна (обтяження). Водночас запис у Державному реєстрі речових прав на нерухоме майно про право власності відчужувача не є безспірним доказом добросовісності набувача. Відповідач може бути визнаний добросовісним набувачем за умови, що правочин, за яким він набув у володіння спірне майно, відповідає усім ознакам дійсності правочину, за винятком того, що він вчинений за відсутності у продавця права на відчуження. Власник має право спростувати заперечення набувача про його добросовісність, довівши, що під час вчинення правочину набувач повинен був засумніватися у праві відчужувача на відчуження майна⁷.

Добросовісність набуття — це не предмет позову, а одна з обставин, що має значення для справи, яка підлягає доказуванню. У зв'язку з цим не підлягають розгляду позовні вимоги про визнання набувача майна добросовісним, оскільки відповідно до ст. 338 ЦК питання добросовісності набуття майна є одним із фактів, що має значення для вирішення справи і встановлюється судом відповідно до ст. 214 ЦПК⁸ (про це також зазначено в *рішенні Верховного Суду України від 19 січня 2011 р. у справі № 6-13839св10*).

⁶ Див.: Постанова пленуму Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 грудня 2012 р. «Про практику застосування судами законодавства під час розгляду цивільних справ про захист права власності та інших речових прав».

⁷ Див.: Постанова пленуму Вишого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 р. № 5.

⁸ Див.: Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ // [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419)

Такі заяви не підлягають розгляду на підставі ч. 6 ст. 235 ЦПК.

Під час розгляду позову про витребування майна відповідач згідно зі ст. 388 ЦК має право заперечити проти позову про витребування майна з його володіння шляхом подання доказів відплатного придбання ним цього майна в особи, яка не мала права його відчужувати, про що він не знав і не міг знати (добросовісний набувач). У такому разі пред'явлення зустрічного позову про визнання добросовісним набувачем не вимагається і, крім того, не є належним способом судового захисту (ст. 16 ЦК), оскільки добросовісність набуття — це не предмет позову, а одна з обставин, що має значення для справи та підлягає доказуванню за позовом про витребування майна⁹.

Тільки після доведення добросовісності чи недобросовісності набувача — фактичного володільця річчю — можна вирішувати питання щодо ввіндикації цієї речі.

Якщо відповідач — недобросовісний незаконний володілець, вимога власника про вилучення майна підлягає задоволенню у всіх випадках

Протягом декількох тисячоліть цивілістична наука шукала відповідь на питання, чи має право власник, що втратив володіння, на безумовну та необмежену ввіндикацію («де свою річ знаходжу, там її ввіндикую» — *ubi rem meam invenio, ibi vindico*). Але на сьогодні практично у всіх правових системах діє обмежена ввіндикація, яка встановлюється в інтересах цивільного обороту. Тобто між «двох зол» (захистити у всіх випадках власника чи захистити добросовісного набувача) шукається найбільш ефективна для обороту формула, хоч, може, і не завжди справедлива з точки зору захисту права власності.

Отже, якщо відповідач — недобросовісний незаконний володілець, вимога власника про вилучення майна підлягає задоволенню у всіх випадках. Він зобов'язаний повернути власнику річ у тому вигляді, у якому вона знаходилася в момент заволодіння, і несе відповідальність за всяке зменшення її цінності з його вини. Якщо недобросовісний володілець знищує чи відчужує річ, то власник може вимагати відшкодування її дійсної вартості.

Якщо відповідач — добросовісний незаконний володілець, то умовами задоволення позову є (тобто річ повертається власнику):

1. Набуття майна безоплатно.

У випадку, якщо добросовісний володілець придбав річ безоплатно в особи, що не мала права її відчужувати, то ввіндикаційний позов власника підлягає задоволенню у всіх випадках, незалежно від того, як вибула річ з володіння власника (з його чи не з його волі).

Правило ч. 3 ст. 388 ЦК розраховане лише на випадки, коли відчужувач речі не має права розпоряджатися нею. Можливість вилучення власником речі в будь-якого безоплатного набувача цим правилом виключається. Таке обмеження цілком виправдане, оскільки в іншому випадку добросовісні оплатні набувачі були б позбавлені права дарувати майно, передавати його в спадщину тощо, що неприпустимо.

2. Майно втрачене позивачем або особою, якій він передав майно у володіння, поза їх волею.

Якщо майно було загублено власником, викрадено в нього чи вибуло іншим шляхом поза його волею, то воно підлягає поверненню власнику, хоча добросовісний набувач і придбав річ, заплативши за неї. Це ж правило діє і тоді, коли річ вибула з володіння особи, якій власник передав її за договором. У ст. 388 ЦК передбачено не тільки втрату чи розкрадання як підставу для захисту інтересів власника шляхом ввіндикації, але й інші випадки, хоча вони й не визначені (п. 3 ч. 1). Головне, щоб майно вибуло з володіння власника не з його волі (пожежа, повінь та інші стихійні явища, шахрайство).

До вибуття майна з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом відносяться, зокрема, такі випадки, як вчинення правочину під впливом обману, насильства, зловмисної домовленості представника власника з другою стороною, тобто у всіх випадках, коли майно вибуло з володіння поза волею власника (або законного володільця)¹⁰.

Недійсність правочину, на виконання якого передано майно, саме по собі не свідчить про його вибуття з володіння особи, яка передала це майно, не з її волі. При цьому суд має встановити, чи була воля власника на передачу права володіння іншій особі.

Якщо під час розгляду позову про витребування рухомого майна із чужого незаконного володіння судом буде встановлено, що підставою виникнення права власності позивача є нікчемний правочин і відсутні інші підстави виникнення права власності, суд відмовляє в задоволенні по-

⁹ Див.: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 р. № 5.

¹⁰ Див.: Там само.

зову незалежно від того, чи пред'являвся зустрічний позов про оспорення правочину, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 215 ЦК нікчемний правочин є недійсним незалежно від визнання його таким судом. Така сама оцінка може бути надана судом незаконному акту державного органу чи органу місцевого самоврядування, який покладено в основу виникнення права власності особи на рухоме майно¹¹.

Також вважається таким, що вибуло поза волею власника, і майно, яке вибуло з володіння на підставі рішення суду, яке в подальшому було скасовано (постанови Верховного Суду України: від 16 квітня 2014 р. у справі № 6-146цс13; від 11 червня 2014 р. у справі № 6-52цс14; від 2 вересня 2015 р. у справі № 6-1168цс15). Так само майно, яке вибуло з володіння власника на підставі рішення третейського суду, ухваленого щодо цього майна, але в подальшому скасованого, вважається таким, що вибуло з володіння власника поза його волею (постанови Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України: від 28 січня 2015 р. у справі № 6-218цс14; від 24 червня 2015 р. у справі № 6-251цс15).

Так, відповідно до правової позиції Верховного Суду України у рішенні від 18 січня 2017 р. в справі № 6-2776цс16, майно, яке вибуло з володіння власника на підставі рішення суду, ухваленого щодо цього майна, але в подальшому скасованого, слід вважати таким, що вибуло з володіння власника поза його волею. Крім того, втручання держави в право на мирне володіння своїм майном, зокрема, й позбавлення особи права власності на майно шляхом його витребування на користь держави загалом є предметом регулювання ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зазначена стаття гарантує захист права на мирне володіння майном особи, яка законним шляхом, добросовісно набула майно у власність, і для оцінки додержання «справедливого балансу» в питаннях позбавлення майна мають значення *обставини, за якими майно було набуто у власність, поведінка особи, з власності якої майно витребується*.

Також до інших шляхів вибуття з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, може бути віднесений такий.

Якщо майно було предметом судового розгляду про визнання іпотечного договору дійсним і за рішенням суду право власності на нього визнано за іншою особою, проте справжній власник не був стороною зазначеного правочину, не

був учасником судового розгляду, і майно відчужено поза волею власника, то права власності на майно добросовісний набувач не набуває, оскільки це майно може бути в нього витребуване. Право власності справжнього власника в такому випадку презюмується і не припиняється із втратою ним цього майна (постанова Верховного Суду України від 11 лютого 2015 р. у справі № 6-1цс15).

Віндикація не допускається (тобто позов не задовольняється) якщо:

1. Позивач вимагає повернути гроші або цінні папери на пред'явника, що існують у документарній формі.

При цьому не має значення, чи вибуло майно (гроші, цінні папери) з волі чи поза волею власника або тієї особи, якій власник передав майно у володіння, чи майно надійшло до набувача безоплатно. Добросовісність набувача є достатньою підставою для відмови у задоволенні в позові власнику про витребування зазначених об'єктів. Це положення не поширюється на іменні цінні папери, оскільки вони не можуть бути передані шляхом простої передачі.

2. Майно вибуло з володіння з волі позивача.

У випадку, коли річ вибуває з володіння власника за його бажанням (він може передати її на зберігання), власник несе ризик вибору контрагента, якому він вирішив довірити своє майно, тобто несе ризики вибору неналежного, недобросовісного контрагента. Власник має бути уважним, а його помилка чи надмірна довірливість не може захищатися правом (в інтересах цивільного обороту!) більше, ніж інтереси добросовісного набувача.

Якщо власник неналежним чином поставився до вибору особи, яка б заслуговувала довіри, то він позбавляється права вимагати повернення речей від добросовісного набувача, але йому надається можливість вимагати відшкодування збитків від особи, яка не виправдала його довіру за договором.

Наприклад, за обставинами однієї зі справ (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 22 квітня 2015 р. у справі № 6-209цс14) представником був вчинений правочин з перевищенням повноважень. Згідно з положеннями ЦК такий правочин створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки особи, яку він представляє, лише у разі наступного схвалення правочину цією особою. Правочин вважається схваленим, зокрема, у разі, якщо особа, яку він представляє, вчинила дії, що свідчать про прийняття його до виконання.

¹¹ Див.: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 р. № 5.

Тобто вчинення юридичних дій, які чітко не визначені в договорі доручення, навіть якщо вони спрямовані на досягнення кінцевої мети, задля якої укладено такий договір, і не охоплюються змістом договору доручення, можуть створювати, змінювати, припиняти цивільні права та обов'язки довірителя тільки за умови їх схвалення останнім. Перед судом було поставлено запитання, чи може бути витребуване майно набувачем, що придбав його у представника, що вчинив правочин з перевищенням повноважень. Фактично майно придбане не безпосередньо у власника, а в особи, яка не мала права його відчужувати (оскільки представник діяв з перевищенням повноважень). Але наявність у діях власника волі на передачу майна іншій особі виключає можливість його витребування від добросовісного набувача.

3. Майно набуто в порядку, встановленому для виконання судових рішень.

У цьому випадку не можна витребувати річ навіть у тих випадках, коли вона була загублена власником чи викрадена в нього або вибула з володіння власника за інших обставин не з його волі.

Застосовуючи положення ч. 2 ст. 388 ЦК про те, що майно не може бути витребувано від добросовісного набувача, якщо воно було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень, суд повинен мати на увазі, що позов власника про витребування майна в особи, яка придбала його в результаті публічних торгів, проведених у порядку, встановленому для виконання судових рішень, підлягає задоволенню лише в тому разі, якщо торги були визнані недійсними, оскільки відповідно до ч. 1 ст. 388 ЦК власник має право витребувати майно, яке вибуло з володіння поза його волею, і в добросовісного набувача. Під час розгляду позову про визнання публічних торгів недійсними і витребування майна в особи, яка придбала його на торгах, суд має дати оцінку тому, чи є порушення, на які посилається позивач, суттєвими та чи вплинули вони на результат торгів. У зв'язку із цим позов про визнання публічних торгів недійсними, пред'явлений особою, права і законні інтереси якої не були порушені внаслідок відступлення від встановленого законом порядку проведення торгів, і обґрунтовані такими обставинами позовні вимоги власника про витребування проданого на торгах майна задоволенню не підлягають. У разі наявності підстав для визнання публічних торгів недійсними

у первісний стан шляхом реституції повертаються сторони договору — організатор торгів та їх переможець. Отже, після цього майно підлягає повторному продажу з публічних торгів відповідно до порядку, встановленого для виконання судового рішення, оскільки задоволення позову про визнання торгів недійсними не скасовує судового рішення, для виконання якого такі торги були проведені¹².

Щодо моменту набуття права власності добросовісним набувачем необхідно враховувати, що відповідно до статей 330, 334 ЦК право власності на нерухоме майно, відчужене особою, яка не мала на це права, виникає у добросовісного набувача з моменту реєстрації права на таке майно, якщо відповідно до ст. 388 ЦК воно не може бути витребувано у нього

При цьому в разі, якщо проведені на виконання судового рішення прилюдні торги з реалізації майна визнано судом такими, що проведені з порушенням чинного законодавства щодо порядку виконання судових рішень, то особа, яка придбала це майно, не є добросовісним набувачем, у якого майно не може бути витребувано відповідно до ч. 2 ст. 388 ЦК (*постанова Верховного Суду України від 3 жовтня 2011 р. у справі № 3-98гс11*).

Щодо моменту набуття права власності добросовісним набувачем необхідно враховувати, що відповідно до статей 330, 334 ЦК право власності на нерухоме майно, відчужене особою, яка не мала на це права, виникає у добросовісного набувача з моменту реєстрації права на таке майно, якщо відповідно до ст. 388 ЦК воно не може бути витребувано у нього.

Виходячи зі змісту ст. 330 ЦК, добросовісний набувач набуває право власності на майно і в тому разі, коли набрало законної сили рішення суду про відмову в задоволенні позову про витребування майна із чужого незаконного володіння, оскільки згідно з ч. 2 ст. 328 ЦК право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності не встановлена судом¹³.

У разі якщо позов власника про витребування майна із чужого незаконного володіння задоволено, покупець цього майна має право відповідно до ст. 661 ЦК звернутися до суду з вимогою до продавця про відшкодування збитків, завданих вилученням у нього товару за рішенням суду з підстав, що виникли до моменту його продажу.

¹² Див.: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 р. № 5.

¹³ Див.: Там само.

Проблемним є вирішення питання конкуренції ввідикаційного і зобов'язального позовів. Наявність між сторонами зобов'язальних правовідносин виключає можливість пред'явлення позову про витребування майна із чужого незаконного володіння, оскільки передання майна в користування особі, яка зобов'язалась повернути це майно після закінчення строку, на який воно передане, але не виконує цього обов'язку, базується на умовах укладеного між сторонами договору та регулюється відповідно розд. III кн. 5 ЦК. Майно, передане власником іншій особі у володіння або користування за договором між ними, не може вважатися таким, що вибуло з володіння власника не з його волі¹⁴.

Проблемним питанням практики також є вирішення конкуренції ввідикації та реституції (яка є наслідком недійсності правочинів).

Якщо річ на момент пред'явлення позову перебуває в контрагента, то застосовується реституція, якщо у третьої особи, яка набула цю річ у неповноваженої особи, — то пред'являється ввідикаційний позов

Вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину (п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними»). Якщо ж річ вже вибула від особи, якій вона була передана за недійсним правочинном, то реституцію застосувати не можна.

Таким чином, якщо річ на момент пред'явлення позову перебуває в контрагента, то застосовується реституція, якщо у третьої особи, яка набула цю річ у неповноваженої особи, — то пред'являється ввідикаційний позов.

Норма ч. 1 ст. 216 ЦК не може застосовуватись як підстава позову про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину. У цьому разі майно може бути витребувано від особи, яка не є стороною недійсного правочину, шляхом подання ввідикаційного позову, зокрема від добросовісного набувача — з підстав, передбачених ч. 1 ст. 388 ЦК (постанови Верховного Суду України: від 17 жовт-

ня 2011 р. у справі № 3-103зс11; від 30 листопада 2016 р. у справі № 6-2069цс16).

Необхідно також мати на увазі, що витребувати майно у добросовісного набувача шляхом ввідикації може лише власник такого майна, шляхом реституції — сторона договору, яка може і не мати прав на відчужене нею майно¹⁵.

У випадках, коли в позовах поєднуються або помилково заявляються вимоги про ввідикацію та реституцію, суд повинен самостійно визначити, яку вимогу по суті (а не за формою) пред'являє позивач, і, відповідно, застосовувати належні норми законодавства, керуючись при цьому нормами ст. 4, пунктами 3, 4 ч. 1 ст. 214 ЦПК¹⁶.

Суди повинні розмежовувати, що коли майно придбано за договором в особи, яка не мала права його відчужувати, то власник має право на підставі ст. 388 ЦК звернутися до суду з позовом про витребування майна у добросовісного набувача, а не з позовом про визнання договору про відчуження майна недійсним. Це стосується не лише випадків, коли укладено один договір із порушенням закону, а й випадків, коли спірне майно відчужено на підставі наступних договорів¹⁷.

Неможливе й одночасне застосування статей 216, 388 та 1212 ЦК (постанова Верховного Суду України від 18 січня 2017 р. у справі № 6-2723цс16). Фактично кондикційний позов (позов про повернення безпідставного збагачення) є допоміжним та застосовується в разі неможливості застосувати чи реалізувати ввідикаційний позов чи реституцію (інша позиція викладена у постанові Верховного Суду України від 2 березня 2016 р. у справі № 6-3090цс15 та вирішено питання про випадки, коли кондикційне зобов'язання має самостійний характер, що потребує окремого дослідження з погляду природи кондикційних зобов'язань).

Щодо розрахунків при витребуванні майна із чужого незаконного володіння (витрат, доходів тощо) у ст. 390 ЦК встановлені правила, що потребують окремого тлумачення.

¹⁵ Див.: Узагальнення практики застосування судами законодавства, що регулює право приватної власності на житловий будинок (витяг) Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ // http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

¹⁶ Див.: Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ // [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/nsf/\(documents\)/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/nsf/(documents)/1207B66D24762C1DC2257D0E004CC419)

¹⁷ Див.: Постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 7 лютого 2014 р. № 5.

Вітаємо колеґ!

3 травня виповнилося 65 років
Судді Верховного Суду України у відставці,
заслуженому юристу України

Кармазіну Юрію Марковичу.

Стаж його роботи на посаді судді становить 28 років,
14 з них — у Верховному Суді України.

9 травня вітання з ювілейним 70-річчям
приймав суддя Верховного Суду України у відставці,
заслужений юрист України

Лавренюк Микола Юхимович.

Стаж його роботи на посаді судді становить 34 роки,
з яких 5 — у Верховному Суді України.

10 травня 70-літній ювілей також відзначила
суддя Верховного Суду України у відставці,
заслужений юрист України

Верещак Віра Миколаївна.

27 років вона працювала суддею,
з них два десятиліття — у Верховному Суді України.

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей.
За точність наведених у статтях даних, посилань
на нормативні акти й інші джерела відповідають
автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів
здійснюється за письмовим дозволом голови
редакційної колеґії з обов'язковим посиланням на
джерело

З попередніми номерами журналу (у форматі PDF)
можна ознайомитися на офіційному web-сайті
Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

editor@scourt.gov.ua

Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4а, кімн. 109
м. Київ
01043

Телефони:

відповідальний секретар
(44) 253-1683
група технічного забезпечення
(44) 253-0687

Редактори:

А.В. Гончарук
К.С. Мусієнко
П.О. Мусієнко
О.І. Пархоменко (в.о. відповідального секретаря)

Верстка:

В.М. Горобченко
Фото:
Г.М. Безсмертна
В.С. Негребецький

Переклад англійською:

О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»
вул. Сирецька, 38, кв. 1
м. Київ
04073
Телефон: **(44) 468-3131**
E-mail: istina_knigi@ukr.net

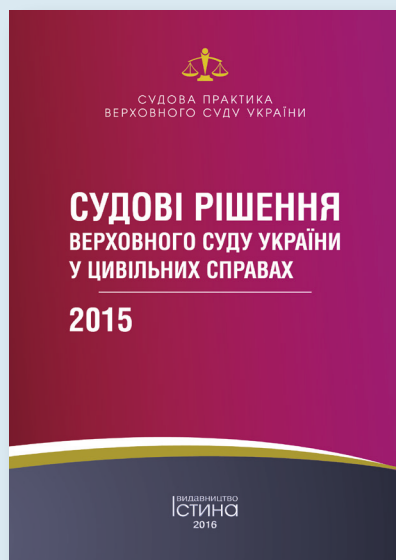
Віддруковано:

ТОВ «Наш формат»
просп. Миру, 7, кв. 45
м. Київ
02105
Телефон: **(44) 353-8558**

Підписано до друку 25.05.2017
Формат 60×84 ¼. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.
Зам. 60.
Наклад 950 пр. Ціна договірна

Видавництво «Істина» пропонує:

Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2015 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2016. — 804 с.

У збірнику вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті протягом 2015 року за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах з передбачених процесуальним законодавством підстав. Постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм права.

Видання розраховане на суддів, адвокатів, прокурорів, науковців, викладачів і студентів юридичних навчальних закладів, а також на всіх, хто цікавиться судовою практикою.

Право Європейського Союзу : Підручн. / За ред. Р.А. Петрова. — К., 2016. — 384 с.

Підручник «Право Європейського Союзу» розрахований на студентів, які тільки починають вивчати цю дисципліну. У ньому стисло та доступно характеризуються усі загальні елементи структури ЄС, компетенція та відмінності між інститутами ЄС. Автори знайомлять читачів з усіма елементами внутрішнього ринку ЄС та змістом і цілями Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

У виданні розглядаються мета, зміст і правове регулювання імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у правову систему України, статус громадян України на території держав-членів ЄС. Схеми сприяють наочному вивченню курсу. У книзі міститься стислий аналіз змін до конституційного устрою ЄС, запровадженого Лісабонським Договором.

**З приводу придбання книг
звертайтеся до видавництва «Істина»:
вул. Сирецька, 38, кв.1, м. Київ, 04073
Телефон: +380 (44) 468-3131;
<http://www.istina-books.com.ua>;
e-mail: istina_knigi@ukr.net**